

REGIONALNY OŚRODEK POLITYKI SPOŁECZNEJ w RZESZOWIE
INSTYTUCJA SAMORZĄDU WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

SAMORZĄD DLA RODZINY
WOJEWÓDZKI PROGRAM WSPIERANIA RODZINY
I SYSTEMU PIECZY ZASTĘPCZEJ
NA LATA 2021-2030

Rzeszów, maj 2021 r.

Projekt Programu został opracowany przez Zespół Roboczy ds. opracowania projektu Samorząd dla Rodziny - Wojewódzkiego Programu Wspierania Rodziny i Systemu Pieczy Zastępczej na rok 2021-2030, działający pod kierownictwem Pana Jerzy Jęczmienionka - Dyrektora Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Rzeszowie, w składzie:

1. Monika Bernat - Zastępca Dyrektora w Regionalnym Ośrodku Polityki Społecznej w Rzeszowie - Przewodniczący Zespołu;
2. Barbara Krawczyk - Kierownik Oddziału Polityki Społecznej i Wsparcia Rodziny w Regionalnym Ośrodku Polityki Społecznej w Rzeszowie – Wiceprzewodniczący Zespołu;
3. Jolanta Zarówna - Kierownik Ośrodka Adopcyjnego w Regionalnym Ośrodku Polityki Społecznej w Rzeszowie - Członek Zespołu;
4. Marta Jaworska - Starszy Specjalista Ośrodka Adopcyjnego w Regionalnym Ośrodku Polityki Społecznej w Rzeszowie - Członek Zespołu;
5. Dorota Klich - Główny Specjalista w Regionalnym Ośrodku Polityki Społecznej w Rzeszowie - Członek Zespołu;
6. Edyta Dudzińska - Starszy Inspektor w Regionalnym Ośrodku Polityki Społecznej w Rzeszowie - Członek Zespołu;
7. Anna Kozioł - Specjalista w Regionalnym Ośrodku Polityki Społecznej w Rzeszowie - Członek Zespołu;
8. Aleksandra Bochenek - Rzecznik - Podinspektor w Regionalnym Ośrodku Polityki Społecznej w Rzeszowie - Członek Zespołu;
9. Małgorzata Makarinska - Specjalista w Regionalnym Ośrodku Polityki Społecznej w Rzeszowie - Członek Zespołu;
10. Piotr Grzech - Starszy Inspektor w Regionalnym Ośrodku Polityki Społecznej w Rzeszowie - Członek Zespołu;
11. Agnieszka Szlęzak - Zastępca Kierownika Oddziału Nadzoru w Pomocy Społecznej Wydziału Polityki Społecznej Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie - Członek Zespołu;
12. Beata Mierzejewska - Zastępca Dyrektora do Spraw Wsparcia Społecznego w Miejskim Ośrodku Pomocy Społecznej w Rzeszowie - Członek Zespołu;
13. Joanna Ferenc-Bar - Zastępca Dyrektora do Spraw Pomocy Środowiskowej w Miejskim Ośrodku Pomocy Społecznej w Rzeszowie - Członek Zespołu;
14. Anita Działak - Żak - Kierownik Działu Pomocy Społecznej w Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie w Stalowej Woli - Członek Zespołu;
15. Renata Sroka - Starszy Pracownik Socjalny w Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie w Ustrzykach Dolnych - Członek Zespołu;
16. Małgorzata Górak - Starszy Specjalista Pracy Socjalnej Koordynator Zespołu w Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie w Rzeszowie - Członek Zespołu;
17. Anna Dworak - Dyrektor Regionalnej Placówki Opiekuńczo-Terapeutycznej „Tęczowy Domek” w Rzeszowie - Członek Zespołu;
18. Małgorzata Bąk - Dyrektor Centrum Administracyjnego do Obsługi Placówek Opiekuńczo-Wychowawczych w Rzeszowie - Członek Zespołu;
19. Maciej Sekuła - Kierownik zespołu kuratorów sądowych w sprawach rodzinnych i nieletnich w Sądzie Rejonowym w Krośnie - Członek Zespołu;
20. Damian Szwagierczak - Dyrektor Domu Dziecka w Skopaniu, Członek Zarządu Fundacji Leonardo w Tarnobrzegu - Członek Zespołu.

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie.....	3
1. Diagnoza kondycji rodziny	6
1.1. Demografia województwa podkarpackiego.....	6
1.2. Rodzina i dzietność	9
1.3. Małżeństwa i rozwody	12
1.4. Warunki życia gospodarstw domowych	17
1.5. Zasięg ubóstwa	20
2. Rodzina w systemie pomocy społecznej	22
2.1. Klienci pomocy społecznej	22
2.2. Powody korzystania z pomocy społecznej.....	26
2.3. Wybrane usługi pomocy społecznej i systemu wspierania rodziny	27
2.4. Opieka dzienna nad dziećmi do lat 3.....	33
2.5. Placówki wychowania przedszkolnego	35
3. Rodzina w systemie pieczy zastępczej	38
3.1. Rodzinna piecza zastępcza	39
3.2. Instytucjonalna piecza zastępcza	43
3.3. Adopcja	48
4. Analiza SWOT systemu wspierania rodziny i pieczy zastępczej w województwie podkarpackim	53
5. Założenia Programu.....	56
5.1. Cele i zadania Programu	56
5.2. Adresaci Programu i partnerzy	59
5.3. Zasięg realizacji Programu	59
5.4. Sposób realizacji i monitoring Programu	60
5.5. Źródła finansowania Programu.....	60
6. Podsumowanie	60
Spis aktów prawnych.....	61
Bibliografia	62
Spis stron internetowych	63

Wprowadzenie

Samorząd Województwa Podkarpackiego realizuje zadania w obszarze wspierania rodziny w prawidłowym rozwoju oraz współdziała w zapewnieniu właściwej pomocy, w tym instytucjonalnej, w sytuacjach kryzysowych. Wymienione działania realizuje w oparciu o przepisy polityki prorodzinnej ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa oraz przepisy ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej.

Program „Samorząd dla Rodziny - Wojewódzki Program Wspierania Rodziny i Systemu Pieczy Zastępczej na lata 2021-2030”, jest wyrazem troski Samorządu Województwa o jakość życia i przyszłość rodziny, naturalnego środowiska kształtowania wartości i wzorców, stanowiącego fundament kapitału kulturowego, będącego podstawą rozwoju emocjonalnego i intelektualnego każdego człowieka. Program wskazuje kierunki polityki regionalnej zmierzającej do odbudowy wartości rodziny, poprawy jej wizerunku i kondycji. Program wskazuje zakres działań skierowanych na potrzeby rodzin biologicznych, zastępczych, przysposobionych, niepełnych czy zrekonstruowanych, rodzin z dziećmi sprawnymi i niepełnosprawnymi. Każda rodzina potrzebująca pomocy socjalnej, edukacyjnej, psychologicznej czy terapeutycznej powinna w swoim środowisku lokalnym mieć dostęp do profesjonalnego wsparcia oraz stworzone warunki do uzyskania pełnej samodzielności i samowystarczalności. Pomoc rodzinie powinna opierać się na zasadzie dobrowolności jej udziału, z poszanowaniem podmiotowości i wolności.

Rodzina jest wspólnotą, formą życia zbiorowego występującą w zróżnicowanych historycznie i kulturowo formach. Jest ona naturalnym i nieodłącznym elementem struktury społecznej, podstawową komórką społeczną. Od najdawniejszych czasów rodzina stanowi pierwotne, naturalne i najważniejsze środowisko dla człowieka, będące podstawą jego rozwoju i dorastania. Specyfika funkcjonowania rodziny w sposób zasadniczy wpływa na kształtowanie się osobowości dziecka, jego rozwój, postrzeganie świata, kształtowanie poglądów i wartości. Od sytuacji i kondycji rodzin zależy kształt całego społeczeństwa.

Rodzina od wieków, nieustannie podlega różnorodnym przemianom, następuje zmiana jej struktury, wielkości, ról przypisanych poszczególnym jej członkom, a także zmiana wzorów życia i postaw ludzi wobec życia rodzinnego. Zmianom ulegają również wielkości wskaźników określających stan rodziny, takich jak: ubóstwo, bezrobocie, przemoc w rodzinie, liczba urodzeń, liczba osób decydujących się na samotne życie, związki nieformalne czy rozwody. Powyższe czynniki wpływają na funkcjonowanie rodziny. Niejednokrotnie dochodzi również do szeregu negatywnych zjawisk, np.: problemy

wychowawcze czy trudności związane z opieką nad dziećmi. Są to sytuacje z powodu, których zaburzone zostają podstawowe funkcje rodziny, zagrażające nie tylko jej dobru, ale również zdrowiu i życiu. Niezbędna jest wówczas pomoc udzielona rodzinie przeżywającej trudności w opiekowaniu się i wychowywaniu dzieci oraz skuteczna ochrona dzieci.

Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej definiuje pomoc udzielaną rodzinom przeżywającym trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych jako zespół planowych działań, mających na celu przywrócenie rodzinie zdolności do wypełniania tych funkcji¹. Działania te wspomagają rodziców, mających problemy w wypełnianiu obowiązków rodzicielskich, w taki sposób, aby zapobiec doprowadzeniu do sytuacji, w której dziecko, ze względu na jego dobro, zostałoby umieszczone w pieczy zastępczej². W przypadku, gdy jednak zaistnieje taka konieczność, praca z rodziną biologiczną ma na celu jak najszybszy powrót dziecka do rodziny. Aby pomoc i udzielone wsparcie było skuteczne, niezbędna jest współpraca osób, instytucji i organizacji pracujących z dziećmi i rodzicami. Dlatego też, regulacje prawne nałożyły na jednostki samorządu terytorialnego oraz organy administracji rządowej obowiązek wspierania rodzin z trudnościami opiekuńczo-wychowawczymi. Obowiązek ten jednostki samorządu terytorialnego oraz organy administracji rządowej realizują w szczególności we współpracy ze środowiskiem lokalnym, sądami i ich organami pomocniczymi, Policją, instytucjami oświatowymi, podmiotami leczniczymi, a także kościołami i związkami wyznaniowymi oraz organizacjami społecznymi.

Program „Samorząd dla Rodziny – Wojewódzki Program Wspierania Rodziny i Systemu Pieczy Zastępczej na lata 2021-2030” wpisuje się w „Strategię Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030”, głównie w zakresie obszaru tematycznego 2. Kapitał ludzki i społeczny, Priorytetu 2.5. Społeczeństwo obywatelskie i kapitał społeczny oraz Priorytetu 2.6. Włączenie społeczne. Kierunki działań zbieżne z niniejszym Programem to przede wszystkim: 2.6.5. Wspieranie rodzin i system pieczy zastępczej, 2.6.1. Działania zmierzające do zmniejszenia poziomu ubóstwa i wykluczenia społecznego w województwie oraz 2.5.1. Poprawa zaangażowania społecznego i współpracy pomiędzy podmiotami publicznymi, prywatnymi, sektorem nauki i społeczeństwem obywatelskim poprzez skuteczne wykorzystanie różnych form partnerstwa i współpracy. Program „Samorząd dla Rodziny – Wojewódzki Program Wspierania Rodziny i Systemu Pieczy Zastępczej na lata 2021-2030” uwzględnia także działania dotyczące polityki społecznej wobec rodzin, które

¹ t.j. Dz.U z 2020 r., poz.821.

² www.empatia.mpips.gov.pl

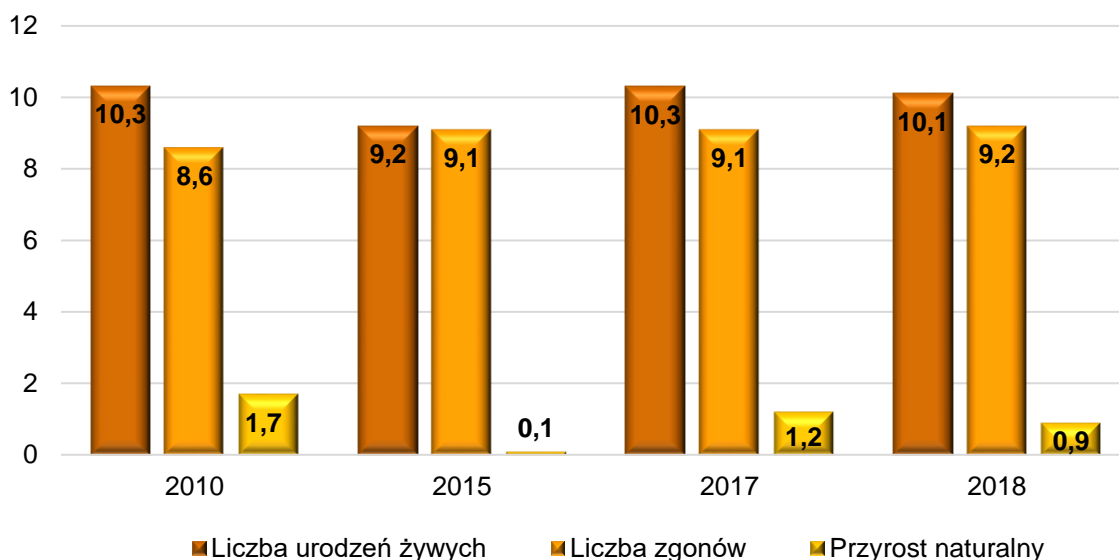
zostały zawarte w innych dokumentach programowych o zasięgu krajowym i wojewódzkim. Są to: „Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030”, „Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2030”, projekt „Krajowego Programu Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu. Aktualizacja 2021-2027 z perspektywą do roku 2030”, „Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej do 2023 roku. Ekonomia Solidarności Społecznej”, „Wojewódzki Program Pomocy Społecznej na lata 2016-2023”, „Wojewódzki Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na rok 2021 (kontynuacja WPPiRPA na lata 2014-2020)”, „Wojewódzki Program Przeciwdziałania Narkomanii na rok 2021 (kontynuacja WPPN na lata 2017 – 2020)”, „Wojewódzki Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na rok 2021 (kontynuacja WPPPwR na lata 2014 – 2020)”, projekt „Wojewódzkiego Programu na Rzecz Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych i Przeciwdziałania Ich Wykluczeniu Społecznemu na lata 2021-2030” oraz „Podkarpacki Program Zdrowia Psychicznego na lata 2017-2022”. Ponadto niniejszy Program uwzględnia założenia europejskich zasad przejścia z opieki instytucjonalnej do opieki środowiskowej, wytyczne w zakresie realizacji zasady równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami oraz zasady równości szans kobiet i mężczyzn w ramach funduszy unijnych jak również zapisy ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, zgodnie z którą należy wszystkim zapewnić dostępność architektoniczną, cyfrową i informacyjno-komunikacyjną poprzez uniwersalne projektowanie, stosowanie nowych rozwiązań lub racjonalnych usprawnień w usuwaniu istniejących barier.

1. Diagnoza kondycji rodziny

1.1. Demografia województwa podkarpackiego

Województwo podkarpackie pod względem liczby ludności zajmuje 8 miejsce w Polsce (2 128 747 osób tj. 5,5% populacji kraju). Średnia gęstość zaludnienia w 2018 roku wyniosła 119 osób na 1 km² powierzchni województwa. Zaludnienie województwa podkarpackiego jest zróżnicowane przestrzennie. Gęstość zaludnienia w Rzeszowie i Przemyśle w 2018 roku oscylowała na poziomie 1591 i 1327 osób na km² a na terenie powiatu bieszczadzkiego i leskiego na poziomie 19 i 32 osoby na km². Na terenie województwa podkarpackiego leży 51 miast zamieszkałych przez 874,8 tys. osób (dane na 2018 rok), współczynnik urbanizacji wyniósł 41,7% (Polska – 60,1%). Najwyższym wskaźnikiem urbanizacji charakteryzował się powiat stalowowolski (60,2%) i mielecki (47,9%), najniższym powiat brzozowski (11,3%) i krośnieński (12,0%). Gospodarstwa rolne zajmują 37,7% terenów województwa co pozwala scharakteryzować obszar województwa podkarpackiego jako teren o charakterze rolniczym. Przyrost naturalny, tj. różnica między liczbą urodzeń żywych i zgonów w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w 2018 roku był dodatni i wynosił 0,9. Najwyższy przyrost naturalny w 2018 roku wystąpił w Rzeszowie, najniższy natomiast w Przemyśle.

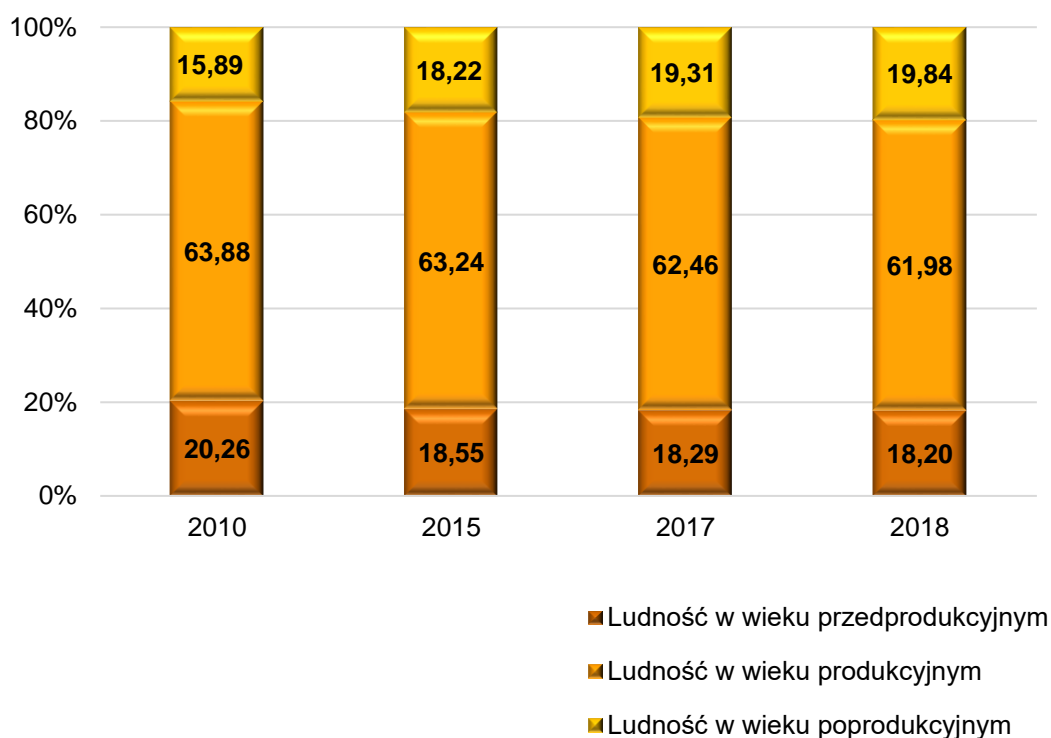
Wykres nr 1. Przyrost naturalny z uwzględnieniem liczby urodzeń i zgonów w województwie podkarpackim /na 1 000 mieszkańców/

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Rocznika Statystycznego Województwa Podkarpackiego 2019.

Biorąc pod uwagę lata 2010-2018 oraz strukturę wiekową ludności województwa podkarpackiego obserwujemy niekorzystną zmianę zmniejszenia się liczby osób w wieku produkcyjnym, a zwiększenia liczby osób w wieku poprodukcyjnym. Ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym w latach 2010-2018 wzrosła z 56,6% do 61,4%. Maleje natomiast liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym (dzieci i młodzieży 0-17 lat) - w 2018 roku wynosiła 387 423 osoby. Oznacza to, że w województwie podkarpackim jak i w całej Polsce obserwujemy systematyczny spadek liczby ludności oraz niekorzystne zmiany w strukturze ludności według wieku zgodnie z prognozą ludności dla Polski do roku 2050³. Starzenie się społeczeństwa spowodowane jest niskim poziomem dzietności przy jednoczesnym zjawisku zwiększenia się długości życia.

Wykres nr 2. Ludność według ekonomicznych grup wiekowych w wybranych latach

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Rocznika Statystycznego Województwa Podkarpackiego 2019.

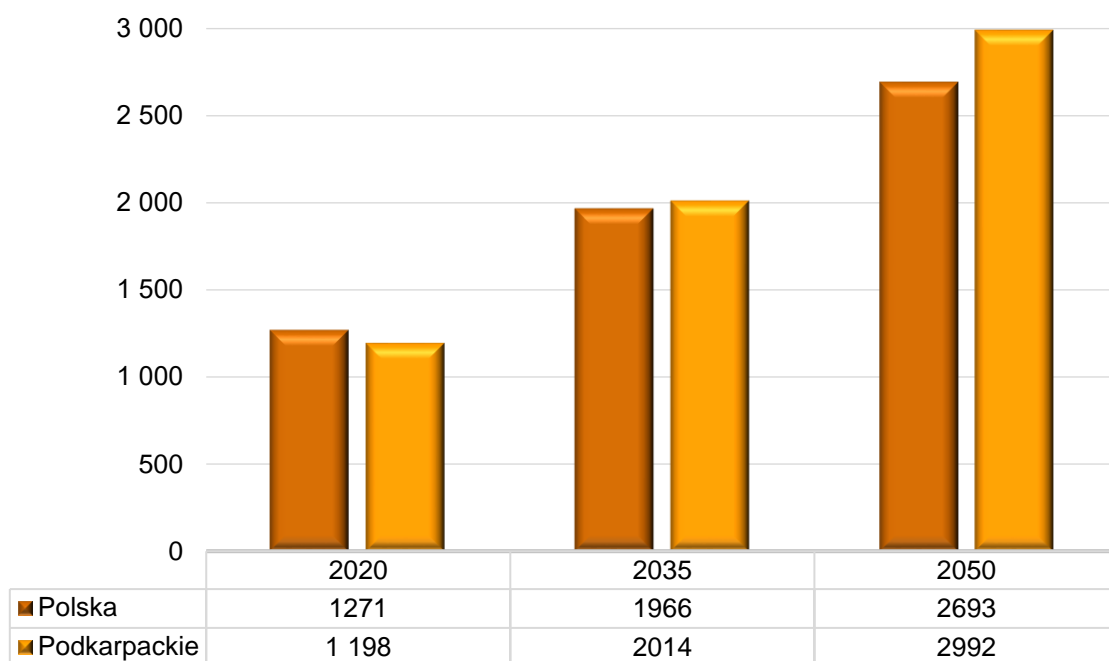
Efektem rozwoju nowych technologii medycznych i nowoczesnych metod diagnostycznych oraz poprawy kondycji zdrowotnej w Polsce jest wydłużenie przeciętnego

³ Prognoza ludności na lata 2014-2050, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2014, s. 109-114.

trwania życia. Do pomiaru długości życia użyto mediany – wyznacza ona granicę wieku, którą połowa osób w danej zbiorowości już przekroczyła, a druga połowa jeszcze jej nie osiągnęła. Zaobserwowano wzrost mediany w latach 2010 – 2018 zarówno dla kobiet (41,4) jak i mężczyzn (38,5).

Zgodnie z prognozą dla Polski w 2050 roku liczba osób starszych przypadająca na 100 osób w wieku 15-64 lat ulegnie podwojeniu w stosunku do prognozowanej wartości z 2020 roku.

Wykres nr 3. Liczba osób w wieku 65 lat i więcej przypadająca na 1 000 osób w wieku 0-14 lat

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych „Prognoza ludności na lata 2014-2050”⁴.

Według prognozy demograficznej w 2050 roku liczba ludności Polski wyniesie 33 mln 951 tys. Oprócz ujemnego przyrostu naturalnego, będziemy obserwować dalsze niekorzystne zmiany w strukturze ludności według wieku oraz zmniejszanie się liczebności kobiet w wieku rozrodczym⁵.

⁴ Prognoza ludności na lata 2014-2050, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2014, s. 139.

⁵ Tamże, s.109.

1.2. Rodzina i dzieciństwo

Przez gospodarstwo domowe rozumie się zespół osób spokrewnionych lub niespokrewnionych, mieszkających razem i wspólnie utrzymujących się. Jest to definicja gospodarstwa domowego według koncepcji ekonomicznej. Jeżeli któraś z osób mieszkających razem utrzymuje się oddzielnie, osoba ta tworzy oddzielne jednoosobowe gospodarstwo domowe⁶.

Zgodnie z danymi zebranymi w 2011 roku podczas Narodowego Spisu Powszechnego w województwie podkarpackim było 648,7 tys. gospodarstw domowych. Liczba gospodarstw domowych w miastach wyniosła 313,2 tys. i w porównaniu z 2002 rokiem zwiększyła się o 28,2 tys. (o 9,9%), na wsi wyniosła 335,5 tys. i zwiększyła się o 4,6 tys. (1,4%).

Rodzina (biologiczna) w spisie definiowana jest jako dwie lub większa liczba osób - mąż i żona, wspólnie żyjący partnerzy (kohabitanci) – lub jako rodzic i dziecko. Tak więc, rodzina obejmuje parę bez dzieci lub parę z jednym lub większą liczbą dzieci, albo też samotnego rodzica z jednym bądź większą liczbą dzieci. Wyróżnia się następujące typy rodzin:

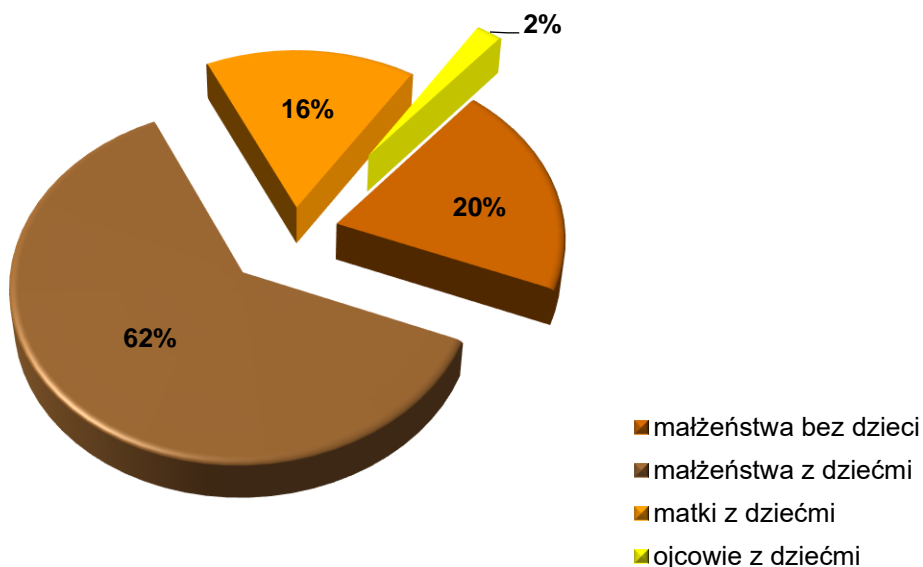
- ▲ małżeństwo bez dzieci,
- ▲ małżeństwo z dziećmi,
- ▲ partnerzy bez dzieci,
- ▲ partnerzy z dziećmi,
- ▲ samotna matka z dziećmi,
- ▲ samotny ojciec z dziećmi⁷.

Według Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 roku na terenie województwa podkarpackiego znajdowało się 581,8 tys. rodzin, w skład których wchodziło 1933,3 tys. osób, tj. 90,9% ludności województwa. Dominującym typem rodziny w województwie podkarpackim zarówno w miastach, jak i na wsi były małżeństwa z dziećmi. W województwie podkarpackim małżeństwa z dziećmi stanowiły 55,8% ogółu gospodarstw rodzinnych, w miastach ich udział wyniósł 50,6%, a na wsi 59,7%. Jednocześnie na Podkarpaciu mieszkało 109,8 tys. matek z dziećmi oraz 16,5 tys. ojców z dziećmi.

⁶ *Gospodarstwa domowe i rodziny w województwie podkarpackim. Charakterystyka demograficzna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2014, s. 30.

⁷ Tamże, s. 31.

Wykres nr 4. Rodziny w gospodarstwach domowych według typów rodzin w roku 2011

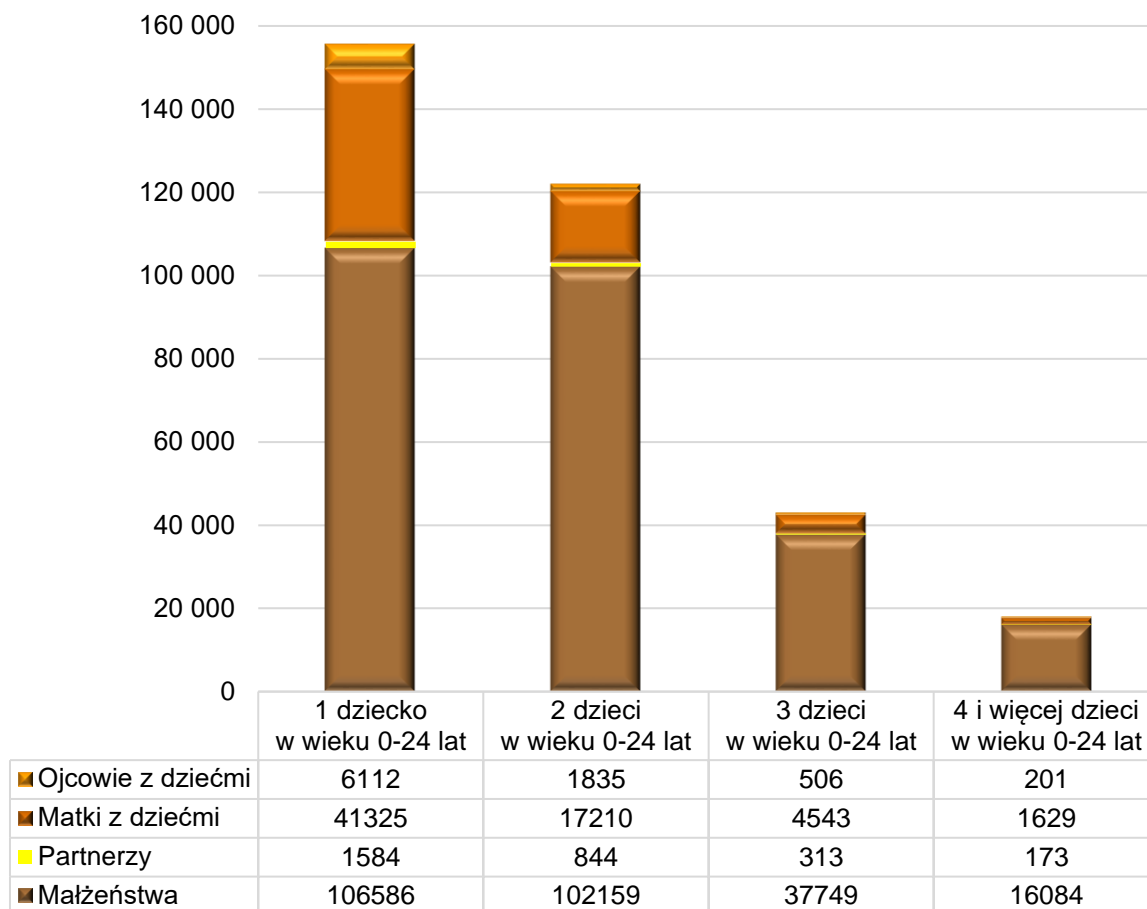

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Teren województwa podkarpackiego zgodnie z danymi Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań zamieszkuje 811,6 tys. dzieci, w tym na terenach miejskich 305,6 tys. dzieci, a na terenach wiejskich 506 tys. Osób do 24 lat będących jednocześnie na utrzymaniu rodziny było 543,1 tys., z tego 199 tys. w miastach i 344,1 tys. na wsi.

Poniższy wykres prezentuje strukturę rodzin według liczby dzieci. W gospodarstwach domowych na Podkarpaciu przeważa model rodziny z jednym dzieckiem. Rodzin wielodzietnych posiadających troje i więcej dzieci na terenie Podkarpacia w 2011 roku było 16,3%, żyło w nich 283,7 tys. dzieci. Jest to największy wśród wszystkich województw w Polsce udział rodzin z trojgiem i więcej dzieci w gospodarstwach domowych. W skali kraju rodziny z trojgiem i więcej dzieci stanowiły 11,5% wszystkich rodzin z dziećmi.

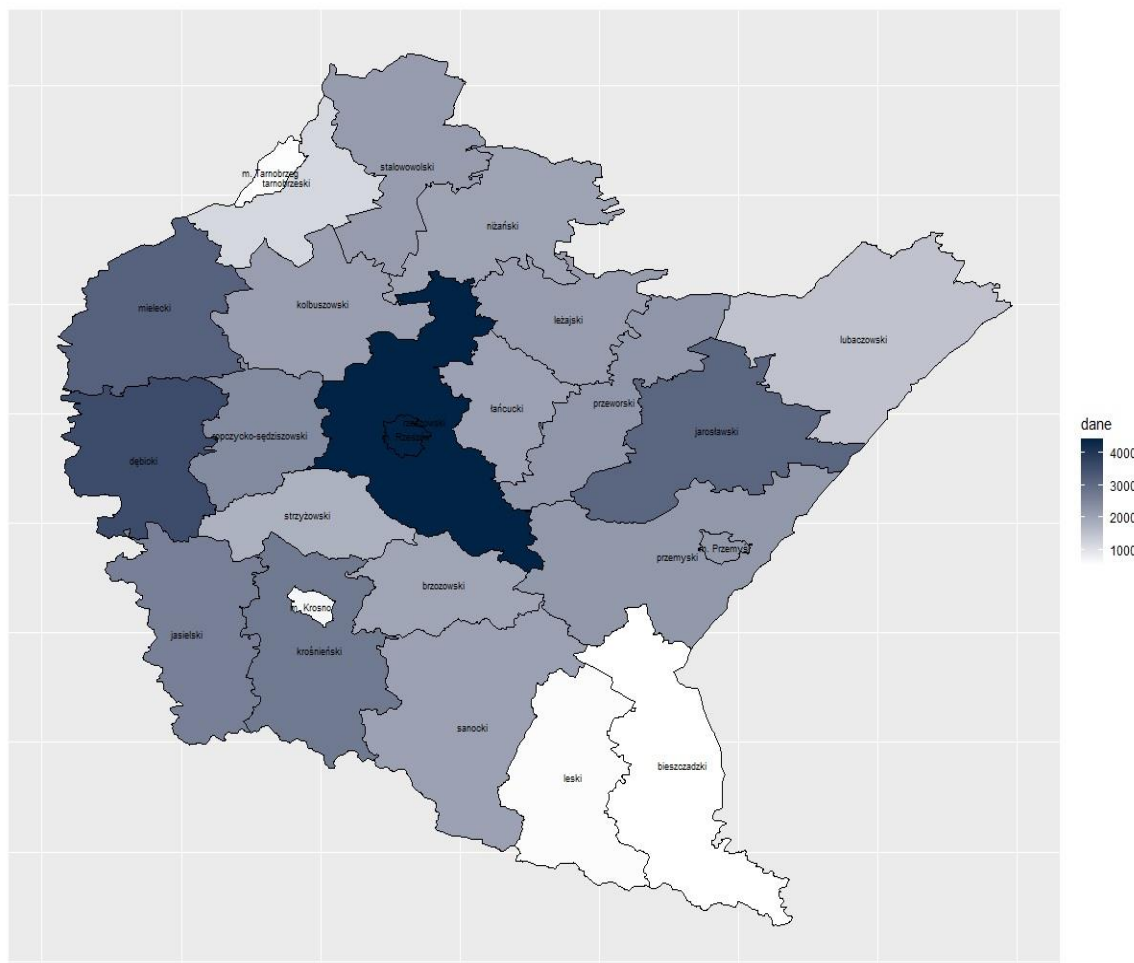
Wykres nr 5. Struktura gospodarstw domowych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Najwięcej rodzin posiadających troje i więcej dzieci zamieszkiwało teren powiatu rzeszowskiego następnie dębickiego, mieleckiego oraz jarosławskiego. Najmniej rodzin z trojgiem i więcej dziećmi mieszkało na terenie powiatu bieszczadzkiego, leskiego oraz miasta Tarnobrzeg.

Mapa nr 1. Rodziny posiadające trójkę i więcej dzieci w województwie podkarpackim

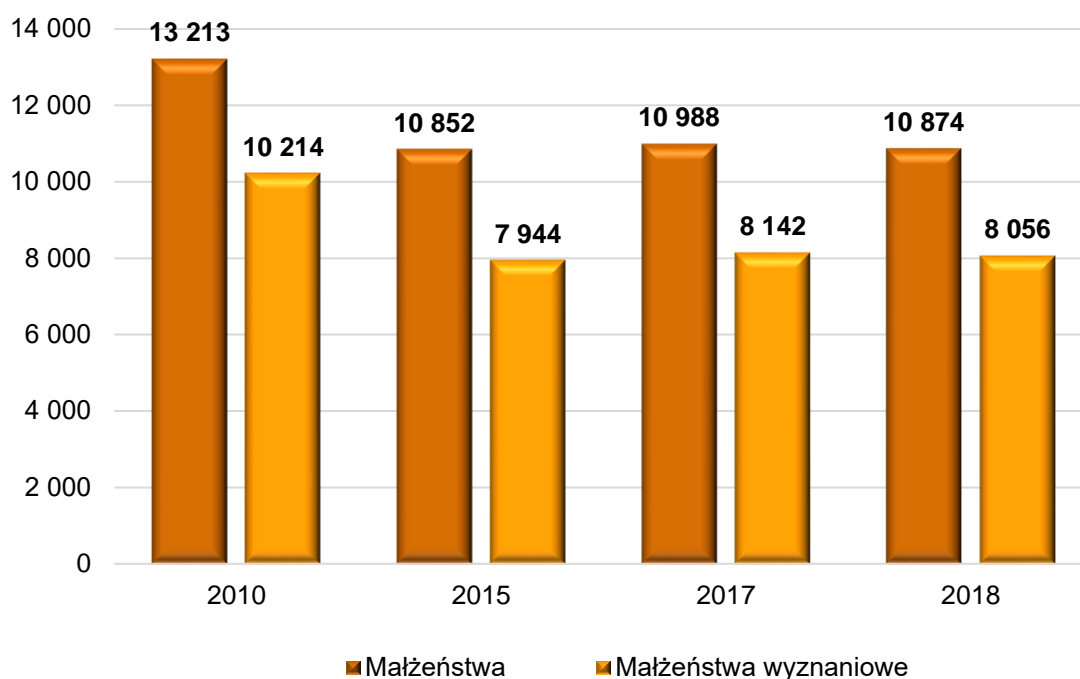
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Rocznika Statystycznego Województwa Podkarpackiego 2019.

1.3. Małżeństwa i rozwody

Na terenie województwa podkarpackiego tak jak i w całej Polsce zauważalny jest spadek zawieranych małżeństw. W 2018 roku zawarto 10,9 tys. małżeństw, jest to o 2 339 mniej zawartych małżeństw w stosunku do roku 2010. Wskaźnik zawieranych małżeństw na 1000 mieszkańców wyniósł 5,1‰ dla porównania w kraju 5,0‰. Na terenach wiejskich wskaźnik wynosił 5,2‰ a w miastach 4,9‰. Obserwując wyniki wskaźnika w podziale na powiaty najczęściej zawartych małżeństw zaobserwowano w powiecie ropczycko-sędziszowskim (6,0‰), a najmniej w mieście Przemyśl (4,1‰). W porównaniu z wynikiem dla całego kraju (61,9%) na Podkarpaciu zawieranych jest więcej małżeństw wyznaniowych, w 2018 r. stanowiły one 74,1%

wszystkich zawartych małżeństw. Małżeństwa wyznaniowe na wsi stanowią 76,9% wszystkich małżeństw zawartych na terenie województwa podkarpackiego. Dla porównania na terenach miejskich małżeństwa wyznaniowe w stosunku do wszystkich małżeństw utrzymały się na poziomie 69,8%. 99,76% małżeństw wyznaniowych zostało zawartych w Kościele katolickim. 5 związków zawarto w Polskim Autokefalicznym Kościele Prawosławnym.

Wykres nr 6. Rodzaje małżeństw zawieranych w województwie podkarpackim

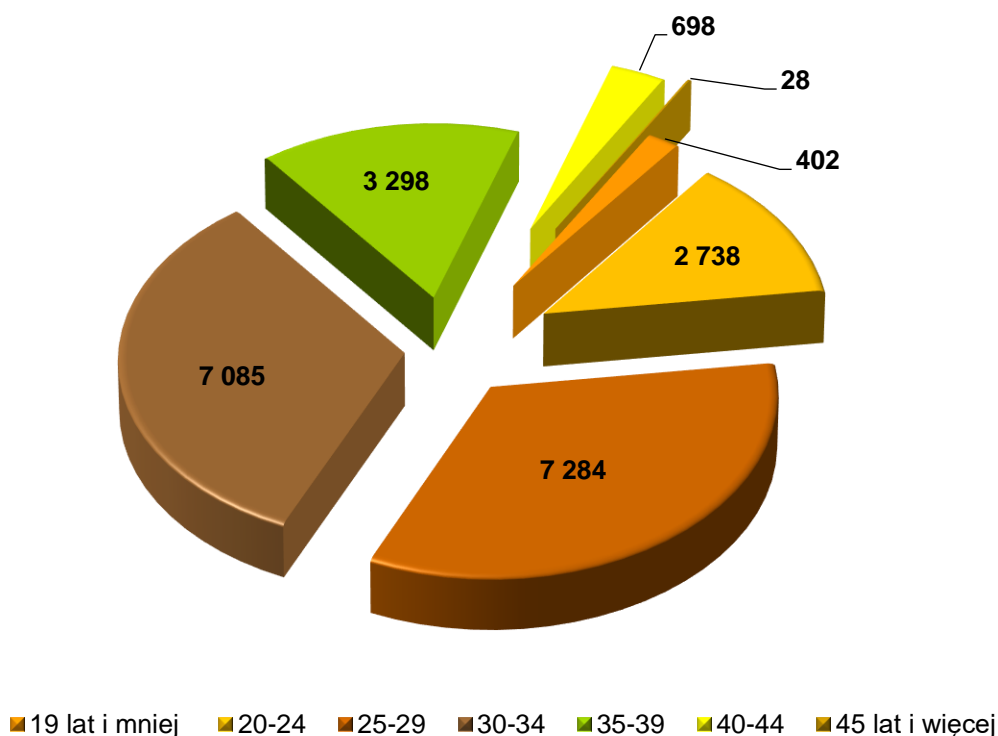
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Rocznika Statystycznego Województwa Podkarpackiego 2019.

Najwięcej małżeństw zawieranych jest przez osoby w wieku 25-29 lat (46,4%), wzrasta również ilość małżeństw zawieranych w wieku 30-34 lat (22,85%).

Analizując wiek kobiet rodzących w województwie podkarpackim w 2018 roku, najliczniejszymi grupami wiekowymi są: 25-29 i 30-34 lata. W 2018 roku na Podkarpaciu obserwujemy wzrost wskaźnika dzietności, tj. liczba dzieci, które urodziłyby przeciętnie

kobieta w ciągu całego okresu rozrodczego (1,4). Mimo wzrostu wskaźnika jego poziom jest wciąż poniżej poziomu urodzeń gwarantujących prostą zastępowalność pokoleń⁸.

Wykres nr 7. Urodzenia żywe według wieku matki w 2018 roku

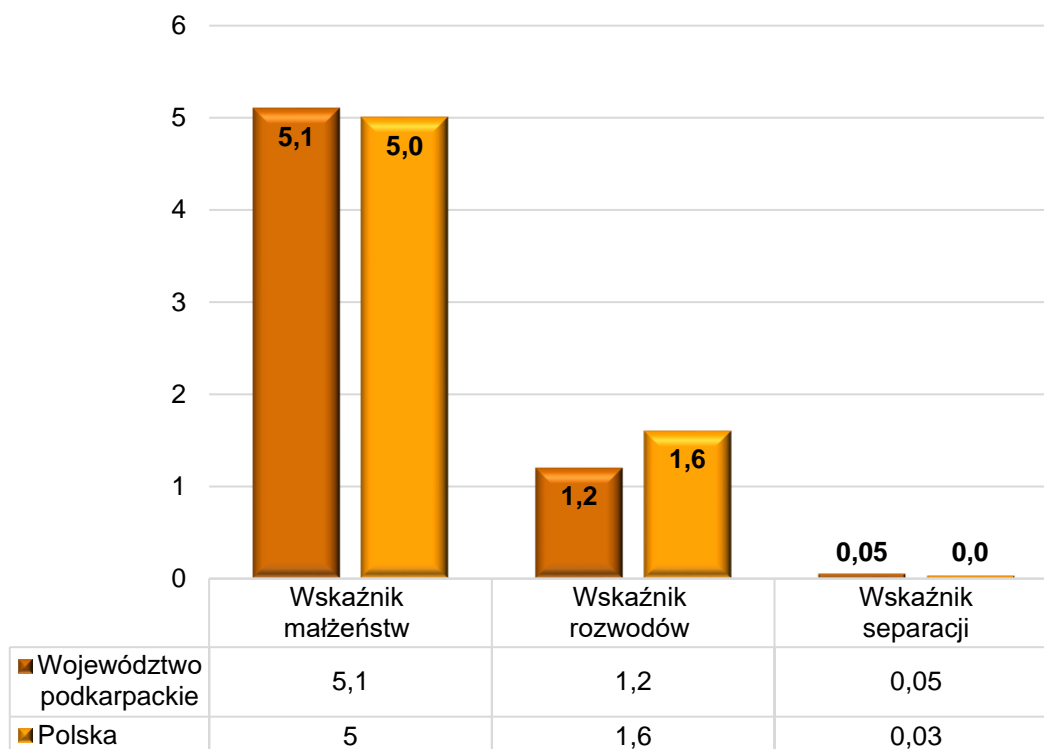

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Rocznika Statystycznego Województwa Podkarpackiego 2019.

Wskaźnik rozwodów czyli liczba rozwodów przypadająca na 1000 osób w 2018 roku był najniższy w Polsce i wynosił 1,2. Na terenie województwa w 2018 roku rozwiodło się 2477 par z tego 1460 par mieszkających w miastach i 1017 par zamieszkujących tereny wiejskie. Najwyższy wskaźnik rozwodów w 2018 roku odnotowano w Przemyślu (2,2‰), natomiast najniższy w powiecie kolbuszowskim (0,7‰).

⁸ Kondycja społeczno-gospodarcza rodzin w województwach podkarpackim i małopolskim ze szczególnym uwzględnieniem zjawiska depopulacji, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Rzeszów-Kraków 2019, s. 163.

Wykres nr 8. Wskaźnik małżeństw, rozwodów, separacji w 2018 roku

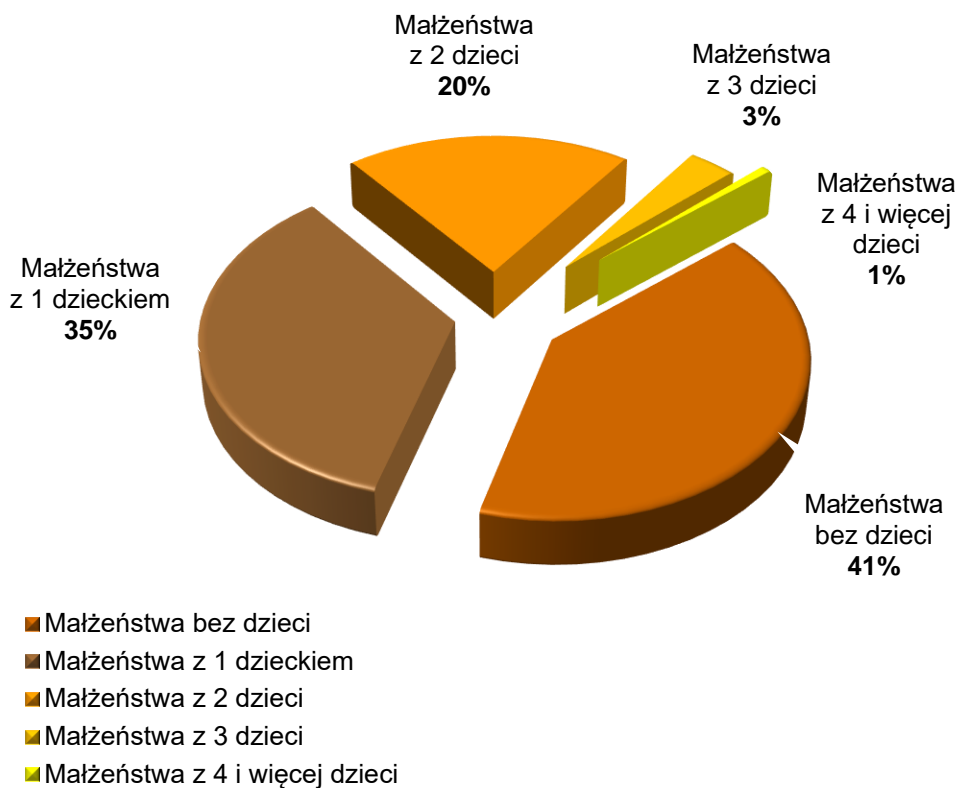

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Rocznika Statystycznego Województwa Podkarpackiego 2019.

Niestety 59,5% rozwodów w 2018 roku dotyczyło małżeństw posiadających dzieci na utrzymaniu. Na jedno rozwodzące się małżeństwo z dziećmi przypadało podobnie, jak rok wcześniej średnio 1,5 dziecka. W większości przypadków rozwód jest zjawiskiem negatywnie wpływającym na dziecięcą psychikę⁹.

⁹ www.mjakmama24.pl

Wykres nr 9. Rozwody według liczb posiadanych dzieci

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Rocznika Statystycznego Województwa Podkarpackiego 2019.

Większość małżeństw została rozwiązana bez orzekania o winie (74,6%), a 17,2% rozwodów orzeczono z winy męża. Najczęstsze przyczyny rozwodów to niezgodność charakterów (24,7%), nadużywanie alkoholu w powiązaniu z nagannym stosunkiem do członków rodziny (10,0%) oraz niedochowanie wierności małżeńskiej (4,4%)¹⁰.

Zgodnie z danymi GUS na Podkarpaciu w 2018 roku sądy orzekły separację wobec 96 małżeństw. W przeliczeniu na 100 tys. ludności liczba separacji wyniosła 4,5 (dla miast – 5,6 i 3,8 dla wsi). W kraju wskaźnik ten wyniósł 3,3. Większość (77,1%) separacji orzeczonych w 2018 roku wpłynęło do sądów z powództwa żony. Największą grupą małżeństw w separacji stanowią rodziny z dwójką dzieci (49,2%).

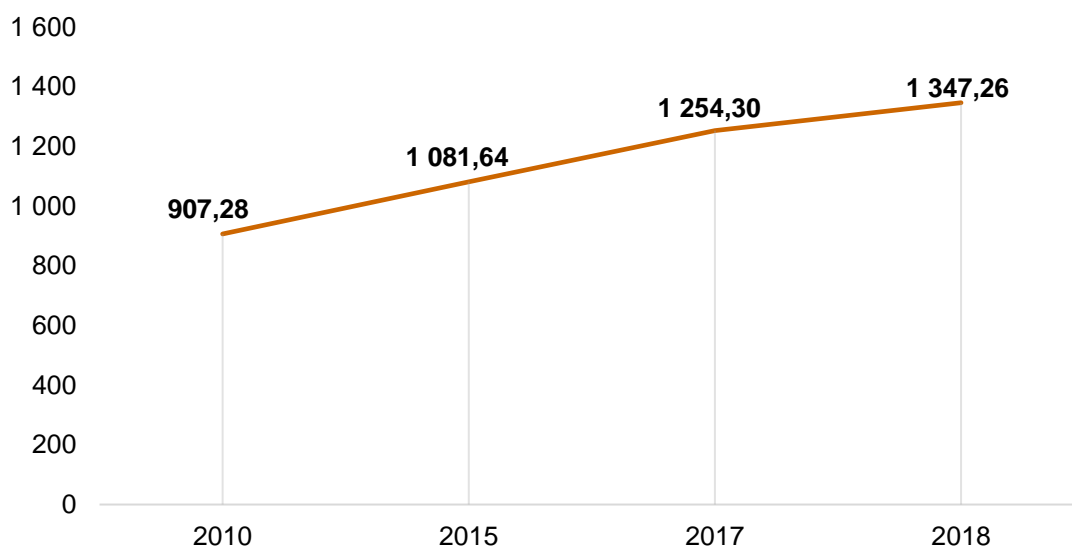
¹⁰ Stan, ruch naturalny i migracje ludności w województwie podkarpackim w 2018 r., Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Informacje sygnałne - 31.05.2019 r., s. 4.

1.4. Warunki życia gospodarstw domowych

Według Raportu o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2020, opublikowanego przez Urząd Statystyczny w Rzeszowie w maju b.r. poprawiła się sytuacja materialna gospodarstw domowych na Podkarpaciu. Poprawa nastąpiła w głównej mierze poprzez wzrost przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na osobę.

Dochód rozporządzalny jest to suma bieżących dochodów gospodarstw domowych z poszczególnych źródeł, pomniejszona o zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych płacone przez płatnika w imieniu podatnika, o podatki od dochodów z własności, podatki płacone przez osoby pracujące na własny rachunek, w tym przedstawicieli wolnych zawodów i osób użytkujących gospodarstwo indywidualne w rolnictwie oraz o składki na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne¹¹.

Wykres nr 10. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na osobę w gospodarstwie domowym w latach 2010-2018 /w zł/

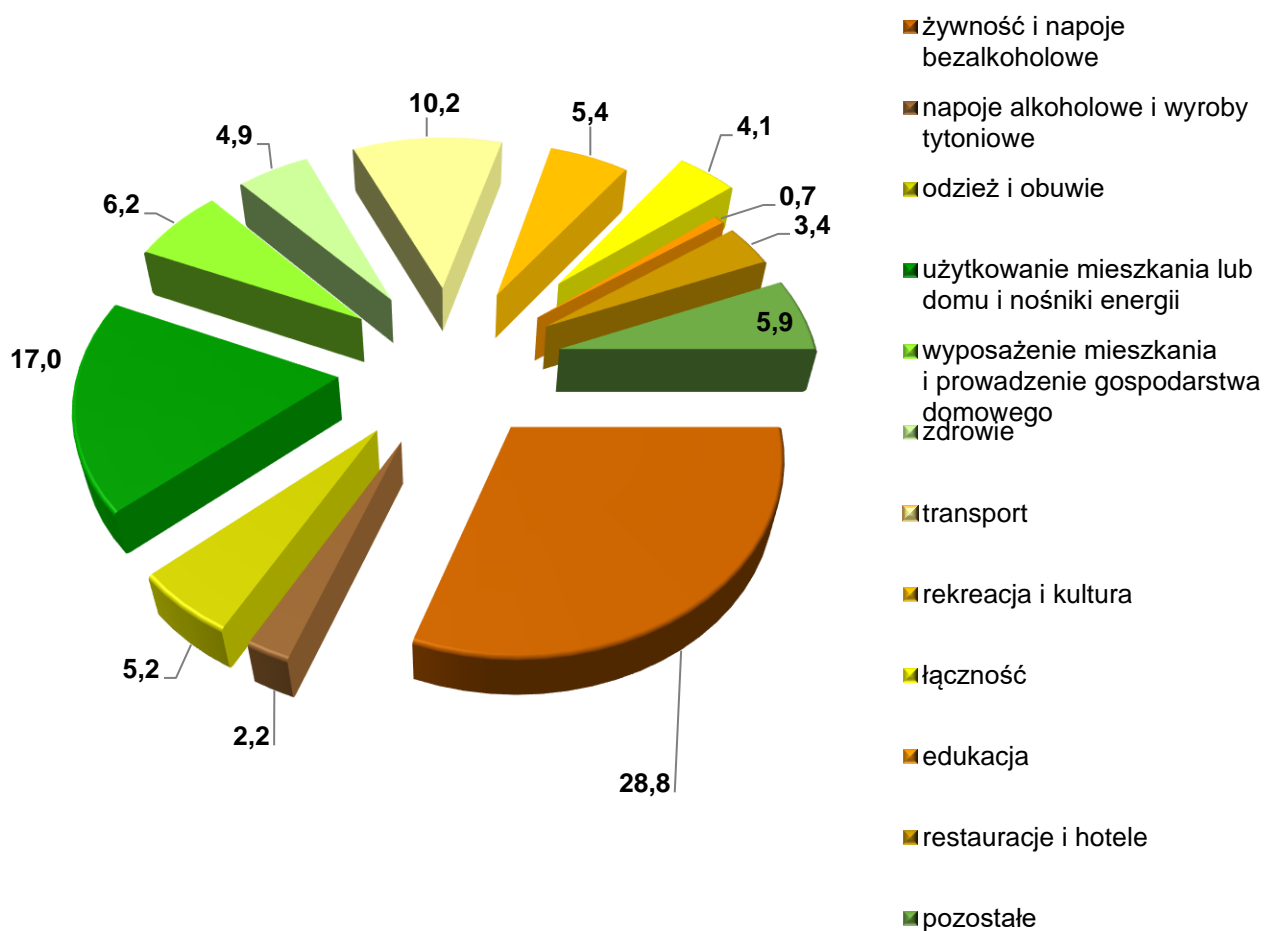
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych „Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2020”¹².

¹¹ www.stat.gov.pl, dostęp: 18.08.2020 r.

¹² Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2020, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2020.

W 2018 roku przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na jedną osobę w gospodarstwie domowym na Podkarpaciu wynosił 1347,26 zł (w kraju 1693,46 zł). W 2018 roku przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny wzrósł o 93 zł w stosunku do 2017 roku, natomiast o 440 zł wzrósł w porównaniu z 2010 rokiem. Niestety, pomimo poprawiającej się sytuacji, nadal jest to kwota plasująca Podkarpacie na ostatnim miejscu w Polsce¹³.

Wykres nr 11. Przeciętne miesięczne wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z raportu „Kondycja społeczno-gospodarcza rodzin w województwach podkarpackim i małopolskim ze szczególnym uwzględnieniem zjawiska depopulacji”¹⁴.

¹³ Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2020, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2020, s. 92.

¹⁴ Kondycja społeczno-gospodarcza rodzin w województwach podkarpackim i małopolskim, ze szczególnym uwzględnieniem zjawiska depopulacji, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Rzeszów – Kraków 2019.

Przy ciągłym wzroście dochodu rozporządzalnego na osobę wzrastał również przeciętny miesięczny wydatek na 1 osobę w gospodarstwie domowym. Ogólny wzrost wydatków w latach 2011-2018 w województwie wyniósł 13,9%, przy wzroście krajowym na poziomie 16,9%¹⁵. Dodatkowo zaobserwowano również zmianę struktury wydatków. Największym obciążeniem dla budżetu gospodarstw domowych był zakup żywności i napoi bezalkoholowych. W latach 2011-2018 udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe wzrósł na Podkarpaciu, natomiast na terenie całej Polski zaobserwowano spadek. Kolejnym co do wielkości, wydatkiem były opłaty za użytkowanie mieszkania i nośniki energii (17% wydatków ogółem). Znaczące pozycje w budżecie rodzin zajmowały także wydatki na transport (10,2%) oraz wydatki na wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego (6,2%). Na rekreację i kulturę mieszkańcy Podkarpacia wydawali 5,4% wszystkich wydatków, na odzież i obuwie 5,2%, na zdrowie 4,9%. Najmniej bo 0,7% stanowiły wydatki na edukację.

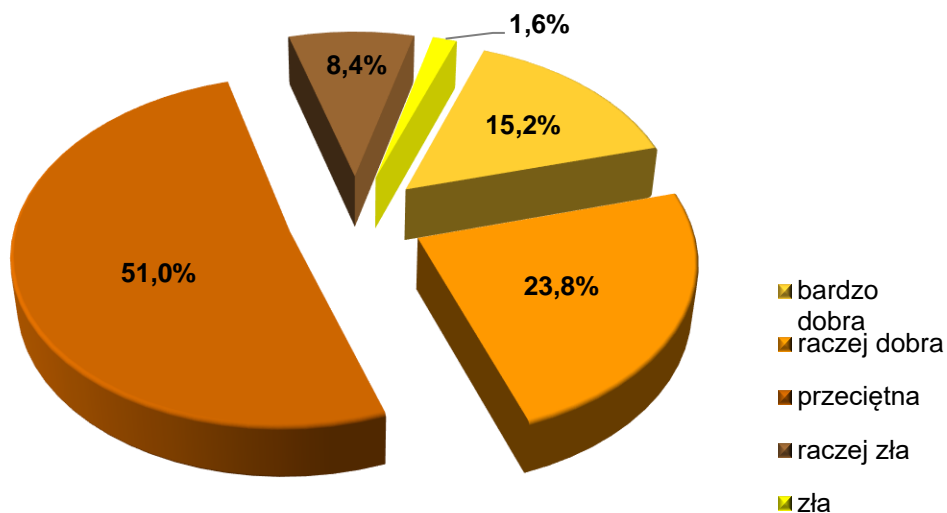
Uzupełnieniem przytoczonych powyżej danych dotyczących dochodów i wydatków w gospodarstwach domowych mogą być dane obrazujące subiektywną ocenę sytuacji materialnej.

Subiektywna ocena sytuacji materialnej w 2018 roku na Podkarpaciu była wysoka, pomimo najniższego w kraju dochodu rozporządzalnego. Sytuację materialną jako „bardzo dobrą” oceniło 15,2% osób (wzrost o 2,5 p. proc. w porównaniu z 2017 rokiem), a 23,8% osób (wzrost o 3,9 p. proc.) określiło ją jako „raczej dobrą”, co plasowało województwo podkarpackie na 8 miejscu w kraju. Natomiast największa część gospodarstw domowych na Podkarpaciu w 2018 roku uważała swoją sytuację materialną za przeciętną (51,0%). Jednocześnie zmalała liczba osób określających swoją sytuację materialną jako „raczej złą” (w 2018 roku taką sytuację określało 8,4%, tj. o 0,9 p. proc. mniej niż rok wcześniej) i „złą” (1,6%, również o 0,9 p. proc. mniej niż w 2017 roku)¹⁶.

¹⁵ Kondycja społeczno-gospodarcza rodzin w województwach podkarpackim i małopolskim, ze szczególnym uwzględnieniem zjawiska depopulacji, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Rzeszów – Kraków 2019, s. 109.

¹⁶ *Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2020*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2020, s. 94.

Wykres nr 12. Subiektywna ocena sytuacji materialnej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych "Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2020"¹⁷.

1.5. Zasięg ubóstwa

Zasięg ubóstwa jest to odsetek osób w gospodarstwach domowych, w których poziom wydatków (obejmujących również wartość artykułów otrzymanych bezpłatnie oraz wartość spożycia naturalnego) był niższy od przyjętej granicy ubóstwa.

Przyjęte granice ubóstwa ekonomicznego:

- ▲ relatywna granica ubóstwa, ustalona na poziomie 50% średnich wydatków ogółu gospodarstw domowych (obliczonych na podstawie wyników badania budżetów gospodarstw domowych);
- ▲ ustawowa granica ubóstwa, określona jako kwota, która zgodnie z obowiązującą ustawą o pomocy społecznej uprawnia do ubiegania się o przyznanie świadczenia pieniężnego z pomocy społecznej;
- ▲ poziom minimum egzystencji, przyjmowany jako granica ubóstwa skrajnego. Minimum egzystencji obliczane jest przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych. Uwzględnia ono jedynie te potrzeby, których zaspokojenie nie może być odłożone

¹⁷ Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2020, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2020.

w czasie, a konsumpcja niższa od tego poziomu prowadzi do biologicznego wyniszczenia¹⁸.

Województwo podkarpackie w 2018 roku było trzecim województwem o najwyższym stopniu zagrożenia ubóstwem po warmińsko-mazurskim oraz małopolskim.

Tabela nr 1. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem (zasięg ubóstwa)

Osoby w % ogółu osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej:	2010	2015	2017	2018	2018 Polska
relatywnej granicy ubóstwa	19,8	21,0	21,7	20,8	14,2
„ustawowej” granicy ubóstwa	6,9	17,1	17,4	16,1	10,9
granicy ubóstwa skrajnego	5,7	9,3	6,2	9,0	5,4

Źródło: Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2020, Urząd statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2020.

Wskaźniki zagrożenia ubóstwem w 2018 roku na Podkarpaciu w porównaniu z resztą kraju utrzymują się na wysokim poziomie 9,0% osób w gospodarstwach domowych dysponuje wydatkami poniżej granicy ubóstwa skrajnego (jest to 2,8 p.proc. więcej niż w 2017 r. i o 3,3 p.proc. więcej niż w 2010 roku). Wskaźnik ten jest bardzo wysoki w porównaniu z wynikiem dla kraju tj. 5,4%.

Wysoki jest także wskaźnik osób posiadających wydatki poniżej ustawowej granicy ubóstwa, w 2018 r. wynosił 16,1% osób (o 1,3 p. proc. mniej niż w 2017 roku i o 9,2 p. proc. więcej niż w 2010 roku). Średnia dla kraju wyniosła 10,9%.

Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym w 2018 roku dla województwa podkarpackiego wyniósł 20,8% (o 0,9 p.proc. mniej niż w 2017 r. i o 1,0 p.proc. więcej niż w 2010 roku). Średnia dla kraju wyniosła 14,2%¹⁹.

¹⁸ Tamże, s. 93.

¹⁹ Tamże, s. 93.

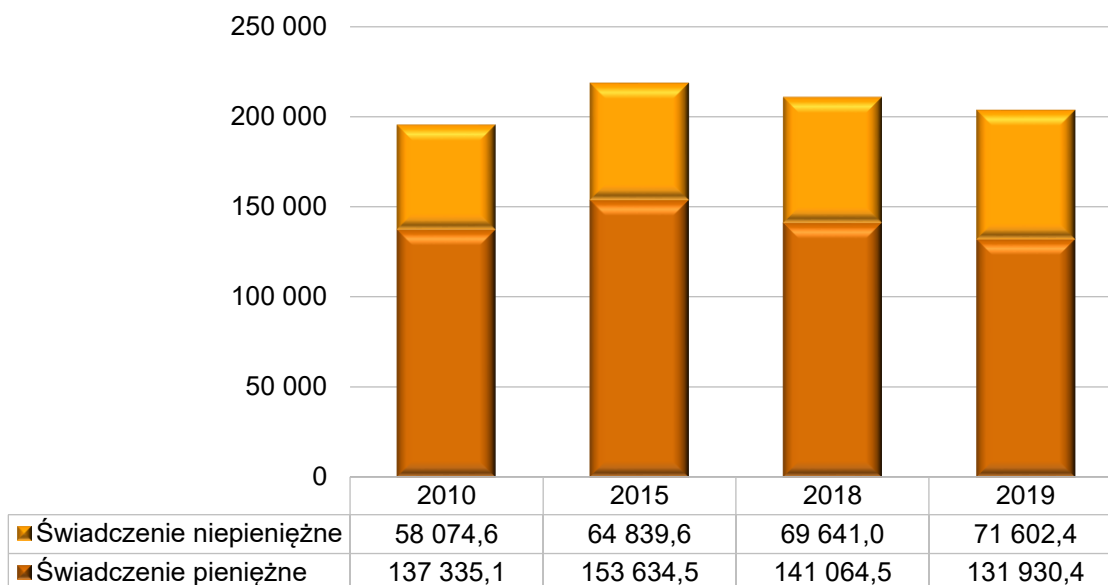
2. Rodzina w systemie pomocy społecznej

2.1. Klienci pomocy społecznej

Zgodnie z ustawą z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej gmina i powiat obowiązane są do realizowania zadań mających na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać oraz zaspokojenie niezbędnych potrzeb umożliwiających życie w warunkach odpowiadających godności człowieka²⁰.

Na przełomie lat 2010 – 2019 zaobserwowano spadek liczby osób, które korzystały z pomocy społecznej z 142 tys. w 2010 roku do 86,9 tys. w 2019 roku. Ogólna kwota wydatkowana na pomoc społeczną w 2019 r. wyniosła 203,5 mln zł i była o 7,2 mln mniejsza niż rok wcześniej. Pomoc pieniężna stanowiła kwotę 131,9 mln zł, tj. o 9,1 mln zł mniej niż przed rokiem.

Wykres nr 13. Świadczenia pieniężne i niepieniężne udzielone w poszczególnych latach /w tys. zł/

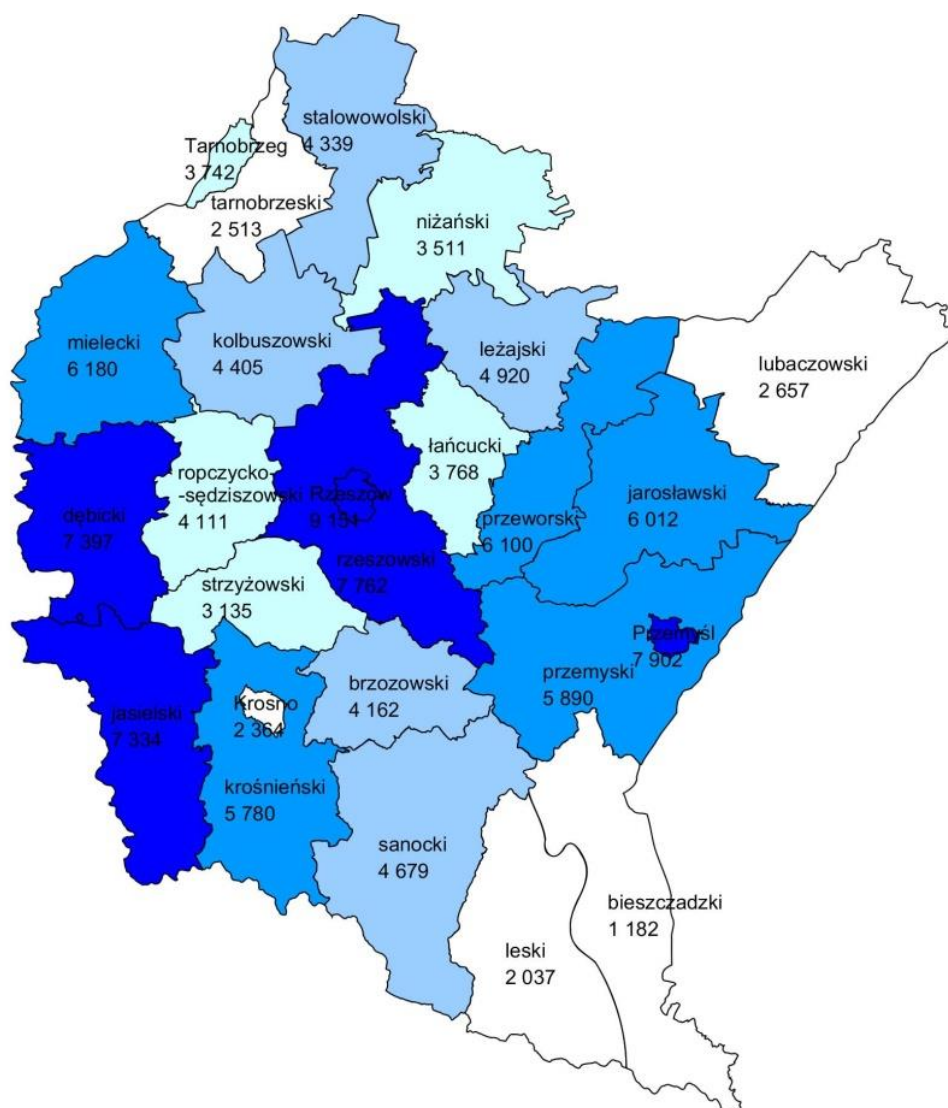
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Raportu o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2020, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2020.

²⁰ Ocena Zasobów Pomocy Społecznej w województwie podkarpackim za 2019 rok, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Rzeszowie, Rzeszów 2020, s. 10.

Wskaźnik osób korzystających ze świadczeń pomocy społecznej na 10 tys. ludności ukształtował się na poziomie 408 (w 2017 roku – 454, natomiast w 2010 roku – 669)²¹.

Odsetek osób korzystających z pomocy społecznej jest zróżnicowany. Najniższy odsetek osób korzystających z pomocy społecznej występował w powiecie łańcuckim, ponad 3 razy więcej osób potrzebowało wsparcia w Przemyśle²².

Mapa nr 2. Liczba osób, którym udzielono pomocy i wsparcia w województwie podkarpackim w 2019 roku

Źródło: Ocena Zasobów Pomocy Społecznej w województwie podkarpackim za 2019 rok, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Rzeszowie, Rzeszów 2020.

²¹ Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2020, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2020, s. 95.

²² Kondycja społeczno-gospodarcza rodzin w województwach podkarpackim i małopolskim, ze szczególnym uwzględnieniem zjawiska depopulacji, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Rzeszów – Kraków 2019, s. 109.

W województwie podkarpackim w 2019 roku pomocy i wsparcia udzielono 152 314 osobom (osoby, które uzyskały pomoc i wsparcie w ośrodku pomocy społecznej lub powiatowym centrum pomocy rodzinie udzieloną na podstawie ustawy o pomocy społecznej, ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, z wyłączeniem ustawy o świadczeniach rodzinnych), co stanowiło 7,15% wszystkich mieszkańców województwa. Porównując dane z rokiem poprzednim, zauważalny jest spadek osób korzystających, który w skali całego województwa wyniósł 5,2%²³.

W roku oceny liczba osób, którym przyznano świadczenie na podstawie ustawy o pomocy społecznej wyniosła 79 279 (tj. 52% ogólnej liczby osób objętych pomocą i wsparciem w województwie), w tym 48 870 długotrwale bezrobotnych. W porównaniu z rokiem 2018 zauważalny jest spadek ogólnej liczby beneficjentów pomocy społecznej o 11%. Spadła również liczba rodzin, którym przyznano świadczenie z 62 165 w roku 2018 do 52 345 w roku 2019²⁴.

Tabela nr 2. Typy rodzin objętych pomocą społeczną

Wyszczególnienie	2017	2018	2019
Rodziny z dziećmi ogółem	31 235	26 864	22 945
o liczbie dzieci:			
1	10 392	8 682	7 208
2	11 424	9 967	8 378
3	6 259	5 449	4 855
4	2 041	1 854	1 702
5	719	593	506
6	251	215	205
7 i więcej	149	104	91

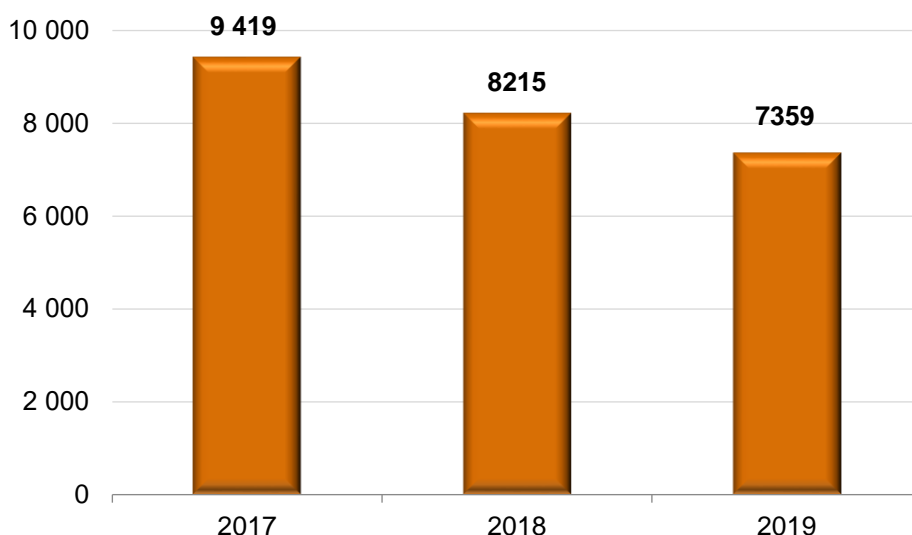
Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdań MRPiPS-03 za 2017, 2018 i 2019 rok.

²³ Ocena Zasobów Pomocy Społecznej w województwie podkarpackim za 2019 rok, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Rzeszowie, Rzeszów 2020, s. 10.

²⁴ Tamże, s. 11.

W roku 2019 zmniejszyła się liczba rodzin z dziećmi korzystających z pomocy społecznej w stosunku do lat 2017, 2018. Największą grupę beneficjentów stanowią rodziny posiadające dwoje dzieci. Kolejną pod względem ilości grupą są rodziny z jednym dzieckiem.

Wykres 14. Liczba rodzin wielodzietnych korzystających z pomocy społecznej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdań MRPiPS-03 za 2017, 2018 i 2019 rok.

Powyższy wykres przedstawia liczbę rodzin wielodzietnych korzystających z pomocy społecznej. Rodzinę wielodzietną definiujemy jako rodzinę z trojgiem lub większą liczbą dzieci.

Na terenie województwa podkarpackiego dużym zainteresowaniem (7,4% w skali kraju w 2018 roku) cieszył się program Karta Dużej Rodziny. Co oznacza, że Kartę Dużej Rodziny posiadało 35,3 tys. rodzin. Porównując lata 2017-2018 można zauważyć wzrost rodzin posiadających Kartę Dużej Rodziny o 13,3%. Najwięcej rodzin posiadających Kartę Dużej Rodziny jest w powiecie rzeszowskim (9,8% ogółu w województwie) i w powiecie dębickim (7,3%), a najmniej w powiatach bieszczadzkim i leskim (po 0,8%). Dane te pokrywają się z danymi występowania rodzin wielodzietnych na terenie województwa podkarpackiego.

Ponadto Samorząd Województwa Podkarpackiego realizuje program „Wojewódzka Karta Dużej Rodziny”, który adresowany jest do każdego członka rodziny, pozwala na ulgowe wstępy do instytucji kultury i oświaty. W 2020 roku wydano 83 karty dla 16 rodzin,

zaktualizowano 20 kart. Od początku realizacji Programu, tj. 2014 roku wydano łącznie 18 291 kart dla 3 481 rodzin, zaktualizowano 2 812 karty²⁵.

2.2. Powody korzystania z pomocy społecznej

Od wielu lat dominującą przesłanką udzielania pomocy społecznej jest ubóstwo – w roku 2019 problem ten dotyczył prawie 23 681 rodzin na terenie województwa podkarpackiego. Oprócz ubóstwa można wyróżnić inne problemy, które w ciągu ostatnich lat są dominujące w naszym regionie: długotrwała lub ciężka choroba (23 655 rodzin), bezrobocie (21 097 rodzin) oraz niepełnosprawność (19 416 rodzin). Pozostałe przyczyny przyznawania pomocy występują rzadziej.

Tabela nr 3. Powody udzielania pomocy i wsparcia w 2019

Powody udzielenia pomocy i wsparcia - ranking	LICZBA RODZIN - OGÓŁEM
UBÓSTWO	23 681
DŁUGOTRWAŁA LUB CIĘŻKA CHOROBA	23 655
BEZROBOCIE	21 097
NIEPEŁNOSPRAWNOŚĆ	19 416
BEZRADNOŚĆ W SPRAWACH OPIEK.-WYCHOWAWCZYCH I PROWADZENIA GOSPODARSTWA DOMOWEGO - OGÓŁEM	7 454
POTRZEBA OCHRONY MACIERZYŃSTWA	6 079
POTRZEBA OCHRONY MACIERZYŃSTWA - W TYM: WIELODZIELNOŚĆ	4 752
ALKOHOLIZM	3 243
BEZRADNOŚĆ W SPRAWACH OPIEK.-WYCHOWAWCZYCH I PROWADZENIA GOSPODARSTWA DOMOWEGO - OGÓŁEM - W TYM: RODZINY NIEPEŁNE	3 012
BEZRADNOŚĆ W SPRAWACH OPIEK.-WYCHOWAWCZYCH I PROWADZENIA GOSPODARSTWA DOMOWEGO - OGÓŁEM - W TYM: RODZINY WIELODZIELNE	1 725
BEZDOMNOŚĆ	952
PRZEMOC W RODZINIE	939
ZDARZENIE LOSOWE	552
SYTUACJA KRYZYSOWA	537
TRUDNOŚCI W PRZYSTOSOWANIU DO ŻYCIA PO ZWOLNIENIU Z ZAKŁADU KARNEGO	393
KLĘSKA ŻYWIŁOWA LUB EKOLOGICZNA	378
SIEROCTWO	68
NARKOMANIA	63

Źródło: Ocena Zasobów Pomocy Społecznej w województwie podkarpackim 2019 rok, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Rzeszowie, Rzeszów 2020.

²⁵ Więcej informacji o Wojewódzkiej Karcie Dużej Rodziny na stronie: www.rops.rzeszow.pl

Spadek liczby rodzin objętych pomocą i wsparciem z powodu ubóstwa, nie wpłynął na zmianę pozycji w rankingu. Ubóstwo niezmiennie od wielu lat jest najczęstszą przyczyną, z powodu której rodziny objęte są wsparciem. Porównując z wcześniejszymi latami znacznie zmniejszyła się liczba rodzin (o 4 059 w porównaniu z rokiem 2018 oraz o 8 824 w stosunku do roku 2017), które otrzymały pomoc z powodu bezrobocia, co spowodowało, iż przyczyna ta lokuje się na trzecim miejscu. Długotrwała lub ciężka choroba w latach 2012-2017 była czwartą z kolei przyczyną udzielania pomocy i wsparcia, w roku 2018 – trzecią, zaś w 2019 roku była na drugim miejscu pod względem liczby osób korzystających ze świadczeń²⁶.

2.3. Wybrane usługi pomocy społecznej i systemu wspierania rodziny

Rodzinom przeżywającym trudności i problemy w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych udzielane jest wsparcie w formie usług pomocy społecznej i systemu wspierania rodziny.

Poradnictwo specjalistyczne

Poradnictwo specjalistyczne, w szczególności prawne, psychologiczne i rodzinne, jest świadczone osobom i rodzinom, które mają trudności lub wykazują potrzebę wsparcia w rozwiązywaniu swoich problemów życiowych, bez względu na posiadany dochód. Poradnictwo prawne realizuje się przez udzielanie informacji o obowiązujących przepisach z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego, zabezpieczenia społecznego, ochrony praw lokatorów. Poradnictwo psychologiczne realizuje się przez procesy diagnozowania, profilaktyki i terapii. Poradnictwo rodzinne obejmuje problemy funkcjonowania rodziny, w tym problemy opieki nad osobą niepełnosprawną, a także terapię rodzinną²⁷.

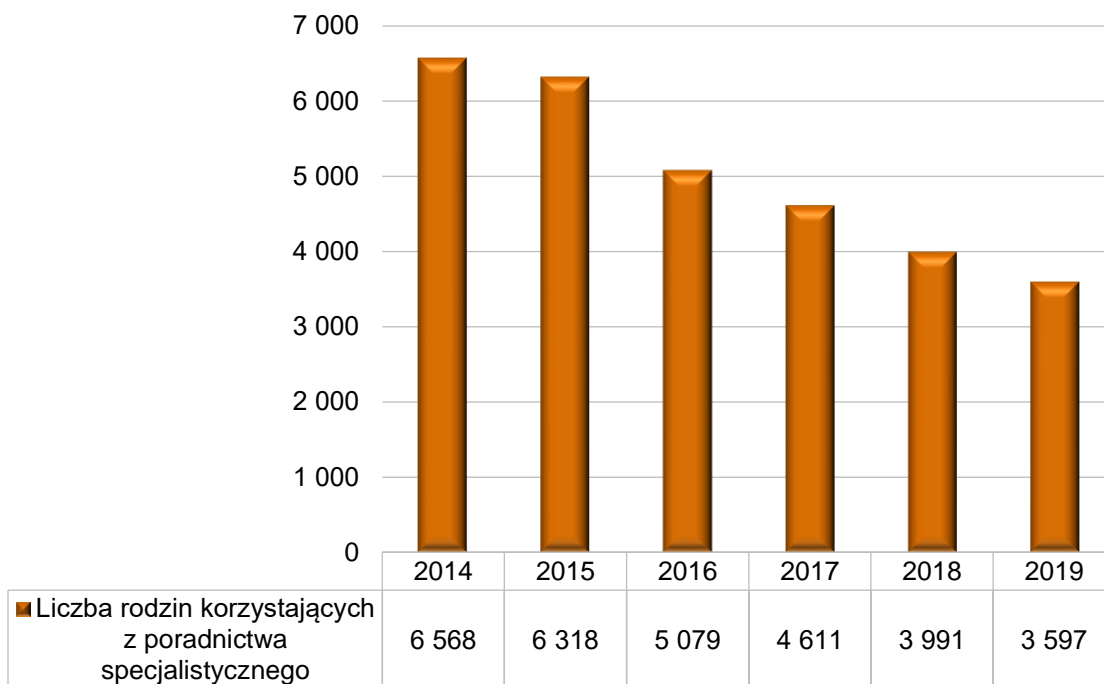
Według danych wykazanych w rejestrze jednostek specjalistycznego poradnictwa Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie na terenie województwa funkcjonuje łącznie 38 jednostek specjalistycznego poradnictwa prowadzonych zarówno przez gminy, jak i powiaty. Najwięcej jednostek specjalistycznego poradnictwa funkcjonuje na terenie powiatu mieleckiego, natomiast po 2 jednostki specjalistycznego poradnictwa funkcjonuje w powiatach: brzozowskim, jasielskim, krośnieńskim, leskim, leżajskim, łańcuckim, niżańskim, przemyskim, przeworskim, rzeszowskim, sanockim, stalowowolskim oraz tarnobrzeskim. W powiecie kolbuszowskim oraz w mieście Przemyśle nie wykazano tego

²⁶ Ocena Zasobów Pomocy Społecznej w województwie podkarpackim za 2019 rok, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Rzeszowie, Rzeszów 2020, s. 12.

²⁷ www.gov.pl/web/rodzina/poradnictwo-specjalistyczne, dostęp: 10.06.2020.

typu jednostek. Łącznie w regionie skorzystało ze wsparcia takich placówek 3597 rodzin. Analizując okres od 2014 do 2019 roku liczba rodzin korzystających z poradnictwa specjalistycznego systematycznie spadała z 6 568 rodzin w 2014 roku do 3 597 rodzin w 2019 roku.

Wykres nr 15. Liczba rodzin korzystających z poradnictwa specjalistycznego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Oceny Zasobów Pomocy Społecznej w województwie podkarpackim za 2019 rok, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Rzeszowie, Rzeszów 2020.

Praca socjalna

Praca socjalna świadczona przez pracowników socjalnych na rzecz poprawy funkcjonowania osób i rodzin w ich środowisku społecznym jest bardzo ważnym i istotnym elementem wsparcia rodziny w jej środowisku naturalnym.

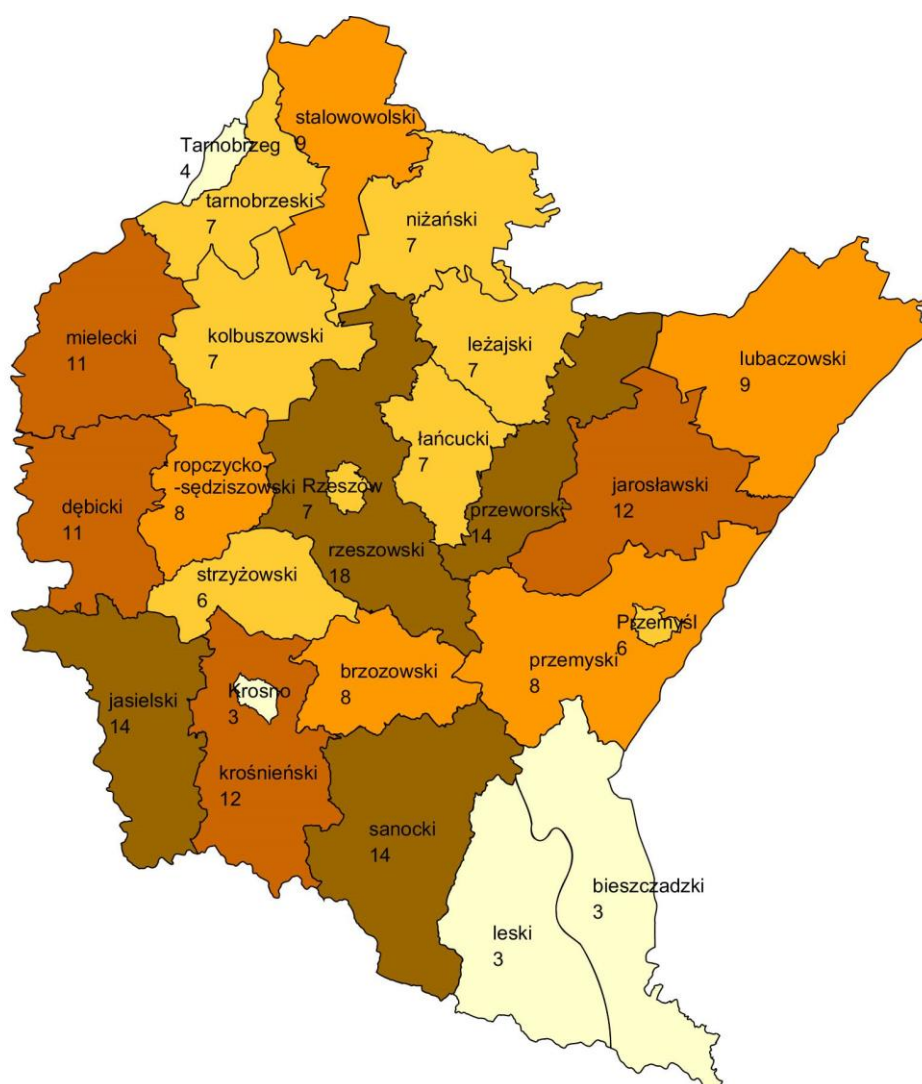
Praca socjalna w rodzinach z dziećmi ukierunkowana jest na wzmocnienie funkcji opiekuńczo – wychowawczej i nabycie umiejętności prawidłowego wypełniania tejże funkcji przez rodziców.

Wszelkie działania podejmowane przez pracownika socjalnego w ramach pracy socjalnej z rodziną służyć mają prawidłowemu wypełnianiu funkcji rodzicielskiej i dbaniu o potrzeby rozwojowe dziecka.

Asystent rodziny

Asystent rodziny to osoba, która przez pewien czas wspiera rodzinę, aby w przyszłości samodzielnie potrafiła pokonywać trudności życiowe, zwłaszcza dotyczące opieki i wychowania dzieci. Termin asystent został wyprowadzony od słowa „asysta”, które jest określeniem na osobę towarzyszącą komuś, współobecną, pomagającą, będącą w pogotowiu²⁸. Asystent rodziny towarzyszy rodzicom we wprowadzeniu zmian w swoim myśleniu, zachowaniu oraz otoczeniu, koniecznych do tego, aby środowisko rodzinne sprzyjało bezpieczeństwu i prawidłowemu rozwojowi dzieci.

Mapa nr 3. Liczba asystentów zatrudnionych w województwie podkarpackim w 2019 roku

Źródło: Ocena Zasobów Pomocy Społecznej w województwie podkarpackim za 2019 rok, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Rzeszowie, Rzeszów 2020.

²⁸ A. Dunajska, D. Dunajska, B. Klein, *Asystentura w pomocy społecznej*, Wyd. Verlag Dashofer, Warszawa, 2011, s. 37-38.

W myśl art. 15 ust. 4 ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej²⁹ liczba rodzin, z którymi jeden asystent rodziny może w tym samym czasie prowadzić pracę, jest uzależniona od stopnia trudności wykonywanych zadań, jednak nie może przekroczyć 15. Zgodnie z danymi pochodzącymi z Oceny Zasobów Pomocy Społecznej za rok 2019 w województwie podkarpackim zatrudnionych było 215 asystentów rodziny, którzy objęli wsparciem łącznie 2 268 rodzin. Zaznaczyć należy, że asystenci rodziny funkcjonowali w 96% gmin województwa podkarpackiego.

Zgodnie z danymi przekazanymi przez ośrodki pomocy społecznej spośród rodzin objętych wsparciem asystentów w 2019 roku, 672 rodziny korzystały z ich pomocy przez okres do 1 roku, zaś 1 308 rodzin powyżej 1 roku. Ponadto 282 rodziny były zobowiązane przez sąd do korzystania z asystenta rodziny z powodu niewydolności wychowawczych i zaniedbania dzieci. Współpracę z asystentem w 2019 roku zakończyło 514 rodzin, z powodu: osiągnięcia założonych celów - 271 rodzin, zerwania współpracy - 136 rodzin, zakończenia współpracy z uwagi na brak efektów - 45 rodzin, zmiany metod pracy - 48 rodzin. Źródłem finansowania asystentów w większości przypadków były środki finansowe pochodzące z budżetów jednostek samorządu terytorialnego, a także realizowanych projektów. W przypadku 131 ośrodków pomocy społecznej asystenci zatrudniani byli na podstawie umowy o pracę, natomiast w 24 jednostkach na podstawie umowy o świadczenie usługi. Zaznaczyć należy, że wszystkie ośrodki zabezpieczyły środki finansowe na zatrudnienie asystenta rodziny w roku 2020.

Zgodnie z danymi pozyskanymi na podstawie ankiet przesłanych do samorządów gminy i powiatu jako narzędzie uzupełniające do diagnozy systemu wsparcia rodziny i pieczy zastępczej w regionie 162 asystentów podniosło swoje kwalifikacje w 2019 roku.

Rodziny wspierające

W celu wspierania rodziny przeżywającej trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych, rodzina może zostać objęta pomocą rodziny wspierającej. Rodzina wspierająca, przy współpracy asystenta rodziny, pomaga rodzinie przeżywającej trudności w:

- ▲ opiece i wychowaniu dziecka;
- ▲ prowadzeniu gospodarstwa domowego;
- ▲ kształtowaniu i wypełnianiu podstawowych ról społecznych.

²⁹ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 821 z późn. zm.).

Zgodnie z danymi pochodzącymi z Oceny zasobów pomocy społecznej w 2019 roku w województwie podkarpackim tylko 1 rodzina (miasto Jarosław) pełniła funkcję rodziny wspierającej. Zaznaczyć należy, że w roku poprzednim takich rodzin było znacznie więcej - 7.

Placówki wsparcia dziennego

W celu wsparcia rodziny dziecko może zostać objęte opieką i wychowaniem w placówce wsparcia dziennego. Placówki te mogą być prowadzone w formie:

- ▲ opiekuńczej, w tym kół zainteresowań, świetlic, klubów i ognisk wychowawczych – zapewniona jest w nich opieka, wychowanie, pomoc w nauce, organizacja czasu wolnego, zabawa i zajęcia sportowe oraz rozwój zainteresowań;
- ▲ specjalistycznej, w której organizowane są zajęcia socjoterapeutyczne, terapeutyczne, korekcyjne, kompensacyjne oraz logopedyczne, a także realizowane są indywidualne programy korekcyjne, programy psychokorekcyjne lub psychoprophylaktyczne, w szczególności terapia: pedagogiczna, psychologiczna i socjoterapia;
- ▲ pracy podwórkowej realizowanej przez wychowawcę, który realizuje działania animacyjne i socjoterapeutyczne³⁰.

Placówki wsparcia dziennego, mają więc za zadanie pomagać w szczególności rodzinom, napotykającym trudności w wypełnianiu obowiązków wychowawczych. Pozytywne efekty uczęszczania do placówek były dostrzegane i wskazywane przez same dzieci, ich rodziców i nauczycieli, którzy wzięli udział w badaniu ankietowym przeprowadzonym przez Najwyższą Izbę Kontroli. Aż 92% rodziców podopiecznych placówek było bardzo zadowolonych z pobytu dziecka w świetlicy, nikt z ankietowanych nie wyraził braku zadowolenia. W opinii zdecydowanej większości rodziców (69% ankietowanych) zachowanie ich dzieci poprawiło się, a 12% z nich stwierdziło, że zachowanie „raczej się poprawiło”. W ocenie 14% badanych w zachowaniu ich dzieci nie zaszły żadne zmiany. Rodzice, którzy zauważyli zmiany zachowania dziecka, stwierdzali najczęściej, że dziecko stało się grzeczniejsze, osiąga lepsze wyniki w nauce, słucha dorosłych i wykonuje swoje obowiązki, a także chętniej pomaga rodzeństwu lub rodzicom oraz nie chodzi na wagary. W anonimowej ankiecie NIK wzięły udział również dzieci uczęszczające do świetlic i ognisk, które twierdziły, że są zadowolone z możliwości pobytu w placówkach, czują się tam bezpiecznie, wiedzą, że mogą liczyć na pomoc, zarówno wychowawców, jak i kolegów/koleżanek, dobrze się

³⁰ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 821 z późn. zm.).

czują w ich towarzystwie, otrzymują pomoc w nauce, uczą się ciekawych rzeczy, miło spędzają czas. Taką pomoc otrzymywali zarówno od wychowawców, jak i innych dzieci, dzięki czemu kształtowane były także umiejętności współpracy, solidarności i koleżeństwa. Tylko jedno dziecko na 509 badanych wskazało, że nie może liczyć na niczyją pomoc w nauce³¹.

W 2019 roku na terenie województwa podkarpackiego funkcjonowało 106 placówek wsparcia dziennego prowadzonych w formie opiekuńczej, które działaniami objęły 2 831 dzieci³². Najwięcej tego typu placówek (17) zlokalizowanych było w powiecie rzeszowskim, 11 placówek funkcjonowało w powiecie stalowowolskim, po 10 w powiatach: jarosławskim i leżajskim, 9 placówek zlokalizowanych było na terenie powiatu krośnieńskiego. Wśród miast na prawach powiatu najwięcej placówek wsparcia dziennego w formie opiekuńczej było w Rzeszowie. Zaznaczyć należy, że na terenie 5 powiatów: brzozowskiego, lubaczowskiego, łańcuckiego, ropczycko-sędziszowskiego, strzyżowskiego rodziny nie miały dostępu do tej formy wsparcia. Spośród funkcjonujących 24 placówek wsparcia dziennego prowadzonych w formie specjalistycznej, które wsparciem objęły 677 dzieci, najwięcej (6) zlokalizowanych było w powiecie rzeszowskim oraz w Rzeszowie (4 placówki). Na terenie 14 powiatów w ogóle nie funkcjonowały tego typu placówki. Ponadto na terenie Podkarpacia w 2019 roku funkcjonowało 39 placówek w formie pracy podwórkowej, które realizowały działania dla 725 dzieci. Największa liczba placówek (8) zlokalizowana była w powiecie mieleckim oraz w Przemyśle (6 placówek). Po 4 placówki znajdowało się w powiatach: jasielskim, łańcuckim, stalowowolskim. Na terenie 13 powiatów rodziny nie miały dostępu do wsparcia w postaci placówek wsparcia dziennego w formie podwórkowej. Wśród wszystkich placówek wsparcia dziennego 142 placówki były o zasięgu gminnym, a 16 placówek o zasięgu ponadgminnym.

Mieszkania chronione

Mieszkanie chronione jest formą pomocy społecznej przygotowującą, pod opieką specjalistów, osoby: niepełnosprawne, opuszczające pieczę zastępczą czy rodzinny dom dziecka do prowadzenia samodzielnego życia lub wspomagającą te osoby w codziennym funkcjonowaniu. Osoby te są często nieprzystosowane do samodzielnego życia i dopiero uczą się sposobu na odnalezienie w samodzielności. W niektórych przypadkach mieszkania

³¹ www.nik.gov.pl

³² Dane pochodzące z ośrodków pomocy społecznej funkcjonujących na terenie województwa podkarpackiego.

są dostępne, wyremontowane, gotowe do wprowadzenia lokatorów, jednak z powodu zawiłych przepisów nie są one udostępniane potrzebującym³³.

Według danych pochodzących z Oceny zasobów pomocy społecznej w województwie podkarpackim w 2019 roku funkcjonowało 30 mieszkań chronionych, z których korzystało 93 osoby, tj. o 9,7% więcej niż w roku poprzednim. Zarówno w roku 2018 jak i 2019 liczba osób oczekujących nie zmieniła się i wynosiła 7.

Interwencja kryzysowa

Interwencja kryzysowa stanowi zespół interdyscyplinarnych działań podejmowanych na rzecz osób i rodzin będących w stanie kryzysu. Celem interwencji kryzysowej jest przywrócenie równowagi psychicznej i umiejętności samodzielnego radzenia sobie, a dzięki temu zapobieganie przejściu reakcji kryzysowej w stan chronicznej niewydolności psychospołecznej. Interwencją kryzysową obejmuje się osoby i rodziny bez względu na posiadany dochód. W ramach interwencji kryzysowej udziela się natychmiastowej specjalistycznej pomocy psychologicznej, a w zależności od potrzeb - poradnictwa socjalnego lub prawnego, w sytuacjach uzasadnionych - schronienia do 3 miesięcy³⁴.

Zgodnie z danymi pochodzącymi z Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego na terenie województwa podkarpackiego w 2019 funkcjonowało 15 ośrodków interwencji kryzysowej (powiaty: bieszczadzki, dębicki, jasielski, kolbuszowski, krośnieński, leżajski, lubaczowski, łańcucki, niżański, ropczycko-sędziszowski, rzeszowski, stalowowolski, strzyżowski, m. Krosno, m. Rzeszów), które pomocą i wsparciem objęły łącznie 3 915 osób. W pozostałych powiatach województwa mieszkańcy mają dostęp do pomocy udzielanej w punktach konsultacyjnych oraz punktach interwencji kryzysowej.

2.4. Opieka dzienna nad dziećmi do lat 3

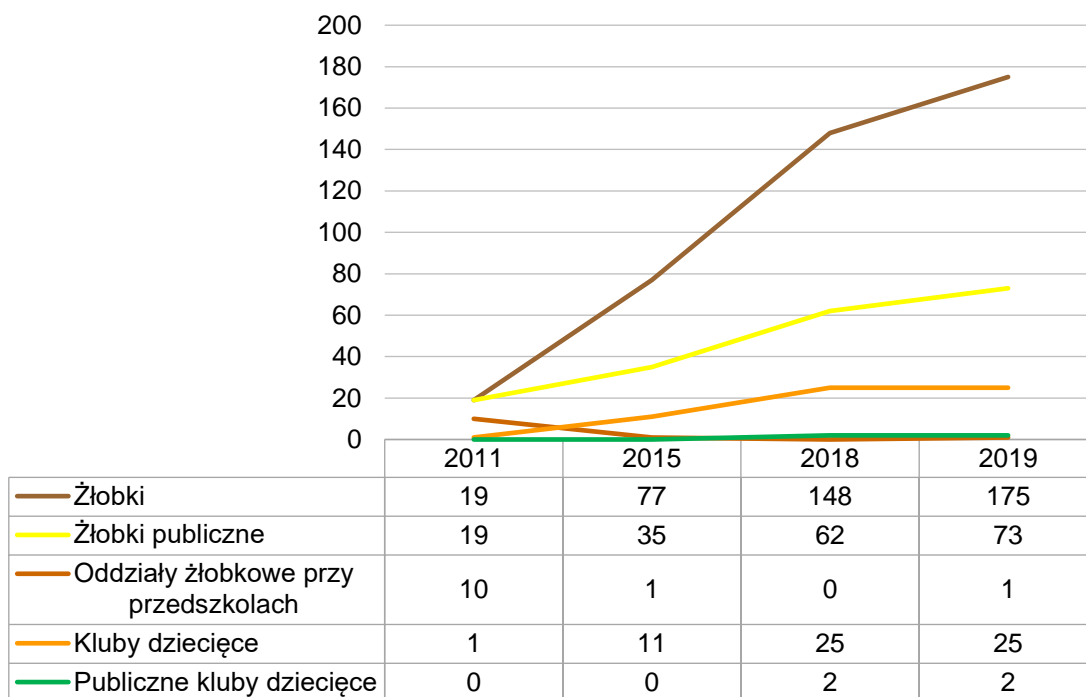
Ogromną pozytywną zmianę w latach 2011-2019 w województwie podkarpackim obserwujemy w zakresie opieki instytucjonalnej nad dziećmi do lat 3. W 2019 roku w województwie podkarpackim funkcjonowało 201 placówek opieki nad dziećmi do lat 3 (176 żłobków i oddziałów żłobkowych oraz 25 klubów dziecięcych), tj. o 28 więcej (16,2%)

³³ *Kondycja społeczno-gospodarcza rodzin w województwach podkarpackim i małopolskim ze szczególnym uwzględnieniem zjawiska depopulacji*, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Rzeszów – Kraków 2019, s. 106.

³⁴ <https://www.gov.pl/web/rodzina/interwencja-kryzysowa>, dostęp: 17.06.2020 r.

niż w roku 2018. Na terenie kraju funkcjonowało 4 358 takich placówek, tj. o 15,4% więcej niż w 2018 r. W stosunku do 2011 roku liczba placówek opieki nad dziećmi do lat 3 na Podkarpaciu, zwiększyła się prawie siedmiokrotnie.

Wykres nr 16. Liczba żłobków i klubów dziecięcych

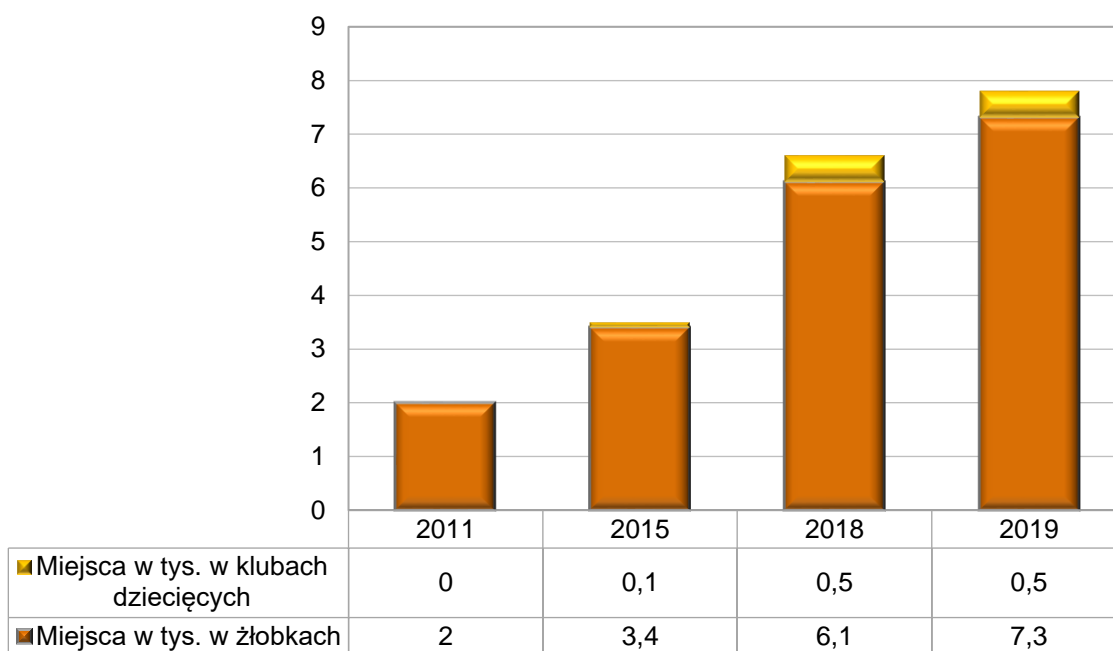

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych „Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2020”³⁵.

Wraz ze wzrostem liczby placówek dziennej opieki dla dzieci do lat 3 wzrosła również liczba miejsc do 7857 (w 2019 roku), tj. o 17,9% więcej niż w 2018 roku i prawie czterokrotnie więcej niż w 2011 roku. W opisywanych placówkach według stanu na dzień 31 grudnia 2019 r. przebywało 7170 dzieci, a w ciągu całego roku 11230. W samych żłobkach według stanu na dzień 31 grudnia 2019 r. przebywało 6716 dzieci, a w ciągu całego roku 10470.

³⁵ *Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2020*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2020.

Wykres nr 17. Liczba miejsc w placówkach dziennej opieki

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych „Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2020”³⁶.

2.5. Placówki wychowania przedszkolnego

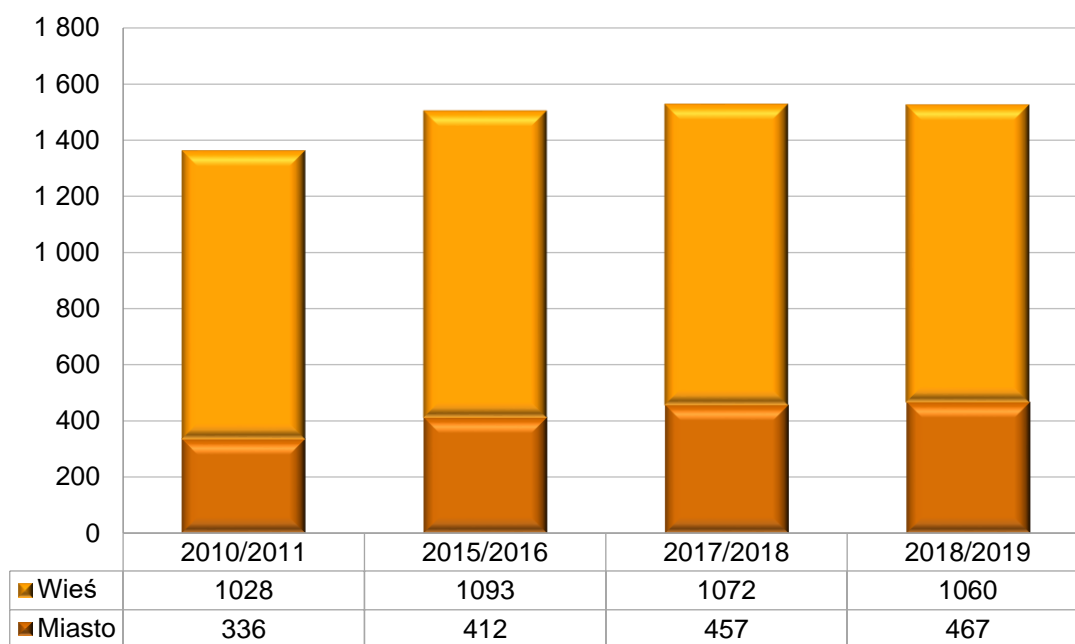
Placówki wychowania przedszkolnego są to placówki przeznaczone dla dzieci w wieku od lat 3 do momentu rozpoczęcia przez nie nauki w szkole podstawowej. Głównym celem tych placówek jest zapewnienie opieki oraz przygotowanie do nauki w szkole. Do placówek wychowania przedszkolnego zaliczane są przedszkola, oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych oraz zespoły wychowania przedszkolnego i punkty przedszkolne.

W roku szkolnym 2018/19 w województwie podkarpackim funkcjonowało 1527 formalnie zarejestrowanych placówek wychowania przedszkolnego: 707 przedszkoli, 708 oddziałów przedszkolnych przy szkołach podstawowych, 6 zespołów wychowania przedszkolnego oraz 106 punktów przedszkolnych. W stosunku do roku szkolnego 2017/18 odnotowano wzrost liczby przedszkoli (o 4,1%). W pozostałych typach placówek wystąpił

³⁶ Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2020, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2020.

spadek ich liczby i wyniósł on odpowiednio: w przypadku oddziałów przedszkolnych przy szkołach podstawowych – o 2,6%, punktów przedszkolnych – o 8,6%, a zespołów wychowania przedszkolnego – o 14,3%. Przedszkola stanowiły mniej niż połowę (46,3%) wszystkich placówek wychowania przedszkolnego.

Wykres nr 18. Liczba placówek wychowania przedszkolnego w mieście i na wsi

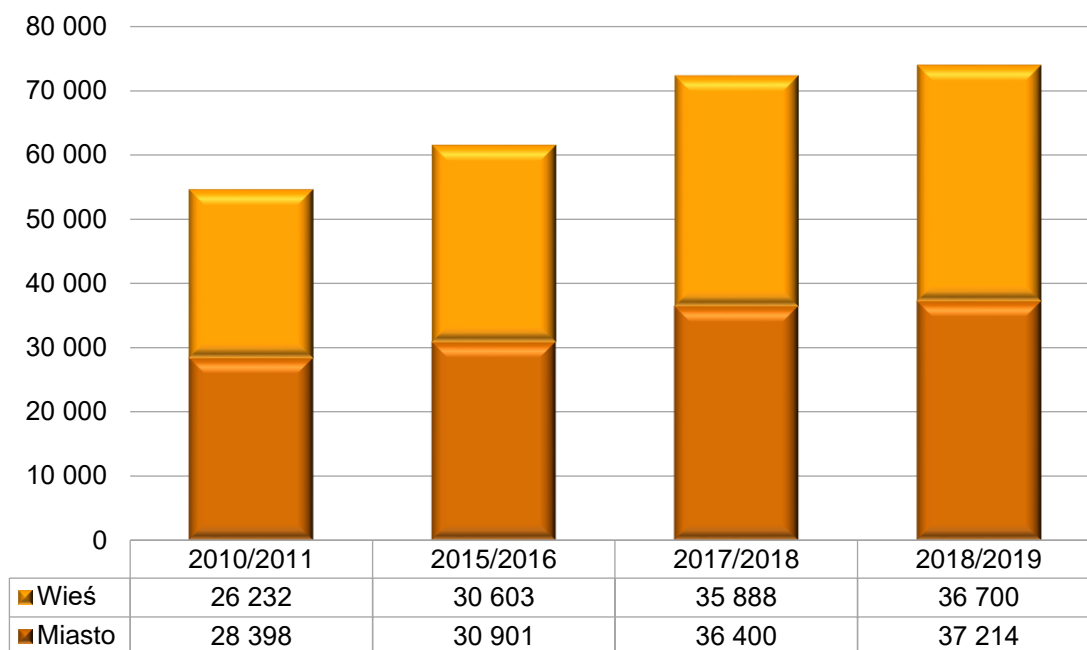

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych „Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2020”³⁷.

W stosunku do roku szkolnego 2010/11 liczba placówek wychowania przedszkolnego wzrosła o 12,0%. Liczba przedszkoli zwiększyła się o 58,9%, liczba punktów przedszkolnych o 43,2%. Zmniejszyła się natomiast liczba oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych o 15,4% i zespołów wychowania przedszkolnego o 25%. W ramach systemu oświaty wychowaniem przedszkolnym w województwie podkarpackim w roku szkolnym 2018/19 objętych było 73,9 tys. dzieci, tj. o 2,2% więcej niż w poprzednim roku szkolnym, a także o 35,3% więcej niż w roku szkolnym 2010/11 (w Polsce – odpowiednio więcej było o 2,3% i o 31,5%).

³⁷ Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2020, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2020.

Wykres nr 19. Liczba dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych „Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2020”³⁸.

W roku szkolnym 2018/19 liczba dzieci w wieku 3-6 lat objęta wychowaniem przedszkolnym na 1000 dzieci tej grupy wyniosła 877, natomiast w roku szkolnym 2017/18 i 2010/11 – odpowiednio: 845 i 617. W Polsce wskaźnik ten wyniósł 895 (w roku szkolnym 2017/18 i 2010/11 – odpowiednio: 864 i 680)³⁹.

Pomimo wzrostu liczby placówek zapewniających opiekę nad dziećmi (żłobki, przedszkola), respondenci w dalszym ciągu oceniają dostępność do tych placówek jako niewystarczającą⁴⁰.

³⁸ Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2020, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2020.

³⁹ Tamże, s. 72.

⁴⁰ Kondycja społeczno-gospodarcza rodzin w województwach podkarpackim i małopolskim ze szczególnym uwzględnieniem zjawiska depopulacji, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Rzeszów – Kraków 2019, s. 7.

3. Rodzina w systemie pieczy zastępczej

Rodziny niewydolne wychowawczo, zmagające się z problemami w opiece nad dzieckiem objęte są szczególnym wsparciem. W sytuacji, kiedy udzielone rodzinie wsparcie nie niweluje istniejących w niej problemów i rodzina nadal ma trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych, wówczas dziecko na podstawie orzeczenia sądu umieszczane jest w pieczy zastępczej. Zatem piecza zastępcza staje się uzupełnieniem i wsparciem pieczy rodzicielskiej, a nie jej zastąpieniem. Jest to przejściowa – okresowa forma opieki nad dzieckiem⁴¹. Dziecko umieszczone zostaje w pieczy do momentu, gdy w jego rodzinnym domu zaistnieją warunki umożliwiające zapewnienie odpowiedniej opieki nad nim. Zaznaczyć należy, że umieszczenie dziecka poza rodziną biologiczną można zastosować dopiero po wyczerpaniu innych możliwości pomocy rodzinie, chyba, że dobro dziecka przemawia za niezwłocznym zapewnieniem mu pieczy zastępczej⁴². Mimo, iż piecza zastępcza w swoim założeniu ma charakter czasowy, występuje wiele sytuacji, w których dobro dziecka wymaga utrzymywania tej formy opieki aż do pełnoletności. Wówczas to na osobach realizujących zadania z zakresu pieczy zastępczej, zarówno w formach rodzinnych, jak i instytucjonalnych, spoczywa obowiązek nie tylko zapewnienia właściwej opieki dziecku, ale także przygotowania go do samodzielnego i odpowiedzialnego życia w społeczeństwie⁴³.

Pieczka zastępcza sprawowana jest w formie:

- ▲ rodzinnej;
- ▲ instytucjonalnej.

Nie są to doskonałe formy opieki nad dziećmi, gdyż odłączenie dziecka od rodziny biologicznej i umieszczenie go w pieczy zastępczej prowadzi do osłabienia wewnątrzrodzinnych więzi dziecka z jego rodziną, co wywołać może różne negatywne następstwa, w szczególności emocjonalne. Z drugiej jednak strony w wielu sytuacjach zaniedbania dzieci, znęcania się nad nimi, jak też innych nadużyć, jedynym wyjściem jest umieszczenie ich w pieczy zastępczej. To w nich odnajdują one to dobro, którego często nie dane było im doświadczyć w rodzinach naturalnych⁴⁴.

⁴¹ D. Wosik-Kawala, „Dziecko wychowywane w rodzinie zastępczej”, *Wychowanie w rodzinie*, t. XI (1/2015), s. 271, www.bazhum.muzhp.pl

⁴² *Rodzinna piecza zastępcza - poradnik praktyczny*, red. A. Kwaśniewska-Sadkowska, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, grudzień 2015, s. 6, www.domydziecka.org

⁴³ W. Kowalski, M. Dubis, *Pieczka zastępcza: od wsparcia do usamodzielnienia*, Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin 2015, s. 18, www.docpayer.pl

⁴⁴ B. Krajewska, *Rodziny pomocowe jako forma wsparcia rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka*, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, s. 126, www.przegladpedagogiczny.ukw.edu.pl

Zgodnie z ustawą o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej⁴⁵ głównym zadaniem pieczy zastępczej realizowanym w ww. formach jest praca z rodziną umożliwiającą powrót dziecka do rodziny lub gdy jest to niemożliwe – dążenie do przysposobienia dziecka, a w przypadku braku możliwości przysposobienia dziecka – opiekę i wychowanie w środowisku zastępczym⁴⁶. Opieka zastępcza nazywana jest więc opieką kompensacyjną, jako działanie polegające na szeroko pojętym zastępstwie, w efekcie czego następuje wyrównanie określonych braków, niedostatków dotyczących podopiecznych, ograniczonych czy niezaspokojonych ich potrzeb, jak też braków rozwojowych⁴⁷.

Opieka i wychowanie w pieczy zastępczej są realizowane poprzez: zaspokojenie potrzeb emocjonalnych dziecka, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb bytowych, zdrowotnych, edukacyjnych i kulturalno - rekreacyjnych, przygotowanie do godnego, samodzielnego i odpowiedzialnego życia, pokonywania trudności życiowych oraz nawiązywanie i podtrzymywanie bliskich, osobistych i społecznie akceptowanych kontaktów z rodziną i rówieśnikami.

3.1. Rodzinna piecza zastępcza

Formami rodzinnej pieczy zastępczej są rodziny zastępcze, w skład której wchodzi: rodziny spokrewnione, rodziny niezawodowe, rodziny zawodowe oraz rodzinne domy dziecka. Na rodzinie zastępczej lub prowadzącym rodzinny dom dziecka spoczywa obowiązek, a jednocześnie prawo wykonywania bieżącej pieczy nad dzieckiem, jego wychowania i reprezentowania, w szczególności w przedmiocie dochodzenia świadczeń przeznaczonych na zaspokajanie jego potrzeb. Pozostałe obowiązki i prawa wynikające z władzy rodzicielskiej należą do rodziców dziecka⁴⁸.

⁴⁵ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (t.j. Dz.U. z 2020, poz. 821 z późn. zm.).

⁴⁶ W. Kowalski, M. Dubis, *Pieczka zastępcza: od wsparcia do usamodzielnienia*, Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin 2015, s. 16, www.docplayer.pl

⁴⁷ B. Krajewska, *Rodziny pomocowe jako forma wsparcia rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka*, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, s. 127, www.przegladpedagogiczny.ukw.edu.pl

⁴⁸ *Rodzinna piecza zastępcza -poradnik praktyczny*, red. A. Kwaśniewska-Sadkowska, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, grudzień 2015, s. 7, www.domydziecka.org

**Tabela nr 4. Liczba podmiotów rodzinnych form pieczy zastępczej w latach 2018 – 2019
wg województw**

Lp.	Województwo	Rodziny zastępcze spokrewnione		Rodziny zastępcze niezawodowe		Rodziny zastępcze zawodowe		Rodzinne domy dziecka		Ogółem	
		2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019
1	dolnośląskie	2 670	2 661	1 086	1 094	152	150	69	86	3 977	3 991
2	kujawsko-pomorskie	1 327	1 297	655	638	118	133	48	45	2 148	2 113
3	lubelskie	1 121	1 115	481	479	92	92	16	21	1 710	1 707
4	lubuskie	862	866	392	370	93	92	11	11	1 358	1 339
5	łódzkie	1 855	1 872	858	835	143	152	42	44	2 898	2 903
6	małopolskie	1 184	1 169	608	580	171	179	22	24	1 985	1 952
7	mazowieckie	2 782	2 660	1 200	1 220	162	170	49	59	4 193	4 109
8	opolskie	605	607	319	326	48	57	21	18	993	1 008
9	podkarpackie	717	696	432	421	94	93	5	7	1 248	1 217
10	podlaskie	568	591	254	268	56	51	9	14	887	924
11	pomorskie	1 403	1 417	649	624	196	195	110	111	2 358	2 347
12	śląskie	3 245	3 163	1 557	1 487	279	295	83	88	5 164	5 033
13	świętokrzyskie	677	692	277	280	31	29	14	13	999	1 014
14	warmińsko-mazurskie	1 163	1 099	553	539	127	123	28	30	1 871	1 791
15	wielkopolskie	1 739	1 733	1 050	1 021	245	248	27	29	3 061	3 031
16	zachodniopomorskie	1 626	1 583	598	594	119	108	59	68	2 402	2 353
RAZEM		23 544	23 221	10 969	10 776	2 126	2 167	613	668	37 252	36 832

Źródło: Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2019 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Warszawa, lipiec 2020 rok oraz Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2018 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Warszawa, 2019 rok.

W 2019 roku w Polsce funkcjonowało 36 832 podmioty rodzinnej pieczy zastępczej, w tym: 36 164 rodzin zastępczych i 668 rodzinnych domów dziecka, natomiast na terenie województwa podkarpackiego funkcjonowało 1 217 podmiotów, z czego rodzin zastępczych było 1 210, zaś rodzinnych domów dziecka 7. W porównaniu z rokiem poprzednim zauważalny jest spadek ogólnej liczby podmiotów rodzinnej pieczy zastępczej na Podkarpaciu. Spadła również liczba rodzin spokrewnionych i niezawodowych zarówno w skali kraju, jak i województwa. Wyjątek stanowią rodziny zawodowe, których ogólna liczba w Polsce wzrosła. Pozytywnym aspektem jest fakt, że nie tylko w województwie podkarpackim, ale również w całym kraju przybyło rodzinnych domów dziecka.

**Tabela nr 5. Liczba dzieci w poszczególnych formach rodzinnej pieczy zastępczej
w latach 2018 – 2019 wg województw**

Lp.	Województwo	Rodziny zastępcze spokrewnione		Rodziny zastępcze niezawodowe		Rodziny zastępcze zawodowe		Rodzinne domy dziecka		Ogółem	
		2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019
1	dolnośląskie	3 389	3 364	1 366	1 370	487	483	461	535	5 703	5 752
2	kujawsko-pomorskie	1 700	1 686	855	856	356	428	289	302	3 200	3 272
3	lubelskie	1 473	1 484	655	635	270	303	122	146	2 520	2 568
4	lubuskie	1 096	1 119	512	499	323	360	69	82	2 000	2 060
5	łódzkie	2 444	2 477	1 058	1 041	353	376	243	265	4 098	4 159
6	małopolskie	1 523	1 510	809	777	413	421	154	147	2 899	2 855
7	mazowieckie	3 519	3 391	1 567	1 569	507	521	318	395	5 911	5 876
8	opolskie	760	775	447	446	145	189	123	130	1 475	1 540
9	podkarpackie	927	924	601	573	261	274	27	45	1 816	1 816
10	podlaskie	759	776	348	362	172	166	67	96	1 346	1 400
11	pomorskie	1 804	1 822	895	863	546	554	729	770	3 974	4 009
12	śląskie	4 080	3 969	2 055	1 970	988	1 033	563	625	7 686	7 597
13	świętokrzyskie	889	890	359	360	130	102	75	86	1 453	1 438
14	warmińsko-mazurskie	1 474	1 397	771	748	418	413	184	194	2 847	2 752
15	wielkopolskie	2 283	2 277	1 431	1 402	769	798	159	172	4 642	4 649
16	zachodniopomorskie	2 065	2 007	799	816	434	396	420	496	3 718	3 715
RAZEM		30 185	29 868	14 528	14 287	6 572	6 817	4 003	4 486	55 288	55 458

Źródło: Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2019 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Warszawa, lipiec 2020 rok.

Jak pokazują dane zawarte w powyższej tabeli liczba dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej w województwie podkarpackim w 2019 roku utrzymuje się na tym samym poziomie co w roku poprzednim. Nastąpił jednak wzrost liczby dzieci umieszczonych zarówno w rodzinach zastępczych zawodowych (o 3,7% w Polsce i o 4,9% w woj. podkarpackim), jak i w rodzinnych domach dziecka (o 12% w Polsce i o 66,7% w woj. podkarpackim). W pozostałych formach rodzinnej pieczy zastępczej (rodziny zastępcze spokrewnione i niezawodowe) nastąpił spadek liczby dzieci.

W związku z powyższym idea rodzinnej pieczy zastępczej wymaga upowszechniania, aby możliwe było objęcie tą formą opieki jak największej liczby potrzebujących dzieci.

Rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka obejmuje się, na ich wniosek, opieką koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej, który jest wyznaczany przez organizatora rodzinnej pieczy zastępczej. Koordynator rodzinnej pieczy zastępczej jest swego rodzaju pracownikiem pierwszego kontaktu i bezpośrednim wsparciem dla każdej rodziny zastępczej. Do jego zadań należy m. in. udzielanie pomocy oraz wsparcia rodzinom zastępczym i prowadzącym rodzinne domy dziecka, zapewnianie dostępu do specjalistycznej pomocy dla dzieci (psychologicznej, reedukacyjnej i rehabilitacyjnej), a także udzielanie wsparcia pełnoletnim wychowankom rodzinnych form pieczy zastępczej. Ponadto koordynator bierze udział w przygotowaniu planu pomocy dziecku.

Tabela nr 6. Liczba koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej w latach 2014-2018 wg województw

Lp.	Województwo	Liczba powiatów	Liczba koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej					
			2015	2016	2017	2018	2019	Dynamika rok 2018 = 100
1	dolnośląskie	30	163	164	178	183	185	101
2	kujawsko-pomorskie	23	79	81	81	77	78	101
3	lubelskie	24	64	70	69	71	71	100
4	lubuskie	14	62	72	72	71	76	107
5	łódzkie	24	109	119	110	98	112	114
6	małopolskie	22	91	90	84	92	81	88
7	mazowieckie	42	175	182	193	210	217	103
8	opolskie	12	35	34	35	39	42	108
9	podkarpackie	25	70	73	76	75	72	96
10	podlaskie	17	47	44	48	50	51	102
11	pomorskie	20	121	123	119	121	126	104
12	śląskie	36	198	198	199	234	231	99
13	świętokrzyskie	14	53	60	65	61	59	97
14	warmińsko-mazurskie	21	95	95	97	97	98	101
15	wielkopolskie	35	141	147	198	162	159	98
16	zachodniopomorskie	21	94	91	101	100	99	99
RAZEM		380	1 597	1 643	1 725	1 741	1 757	101

Źródło: Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2019 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Warszawa, lipiec 2020 rok.

W myśl art. 77 ust. 4 ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, koordynator rodzinnej pieczy zastępczej nie może mieć pod opieką łącznie więcej niż 15 rodzin zastępczych lub rodzinnych domów dziecka. W 2019 roku w Polsce zatrudnionych było 1 757 koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej, co oznacza wzrost o 1% w porównaniu z rokiem poprzednim oraz o 10% w stosunku do roku 2015. W województwie podkarpackim liczba koordynatorów począwszy od roku 2015 rosła, natomiast od roku 2018 odnotowuje się jej spadek.

3.2. Instytucjonalna piecza zastępcza

Umieszczenie w instytucjonalnej pieczy zastępczej następuje w sytuacji, gdy brak jest możliwości umieszczenia dziecka w rodzinnej pieczy zastępczej lub z innych ważnych powodów nie jest to zasadne. Instytucjonalna piecza zastępcza powinna być więc stosowana jako środek ostateczny.

Instytucjonalna piecza zastępcza jest sprawowana w formie:

- ▲ placówki opiekuńczo-wychowawczej;
- ▲ regionalnej placówki opiekuńczo-terapeutycznej;
- ▲ interwencyjnego ośrodka preadopcyjnego.

Placówka opiekuńczo-wychowawcza zapewnia dziecku całodobową opiekę i wychowanie oraz zaspokaja jego niezbędne potrzeby, realizuje przygotowany we współpracy z asystentem rodziny plan pomocy dziecku, umożliwia kontakt dziecka z rodzicami i innymi osobami bliskimi (chyba, że sąd postanowi inaczej), obejmuje dziecko działaniami terapeutycznymi, podejmuje działania w celu powrotu dziecka do rodziny, zapewnia dziecku dostęp do kształcenia dostosowanego do jego wieku i możliwości rozwojowych oraz zapewnia korzystanie z przysługujących świadczeń zdrowotnych⁴⁹.

Zadaniem placówek jest również podejmowanie współpracy z rodzinami wspierającymi proces usamodzielnienia wychowanków.

Wyróżnia się następujące typy placówek opiekuńczo-wychowawczych:

- ▲ socjalizacyjne;
- ▲ interwencyjne;
- ▲ specjalistyczno-terapeutyczne;
- ▲ rodzinne.

⁴⁹ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (t.j. Dz.U. z 2020, poz. 821 z późn. zm.).

W placówkach opiekuńczo-wychowawczych (z wyjątkiem typu rodzinnego) są umieszczane dzieci powyżej 10. roku życia, wymagające szczególnej opieki lub mające trudności w przystosowaniu się do życia w rodzinie. Umieszczenie dziecka poniżej 10. roku życia jest możliwe w przypadku, gdy w danej placówce opiekuńczo-wychowawczej umieszczona jest matka lub ojciec tego dziecka oraz w innych wyjątkowych przypadkach, szczególnie gdy przemawia za tym stan zdrowia dziecka lub dotyczy to rodzeństwa⁵⁰.

Z powodu niedostatecznej liczby rodzin zastępczych w dalszym ciągu w placówkach umieszczane są małe dzieci, a czas ich pobytu znacznie się wydłuża. Ponadto należałoby zwrócić uwagę, że do placówek typu socjalizacyjnego coraz częściej trafiają dzieci z niepełnosprawnościami, wymagające wsparcia specjalistów wielu dziedzin⁵¹.

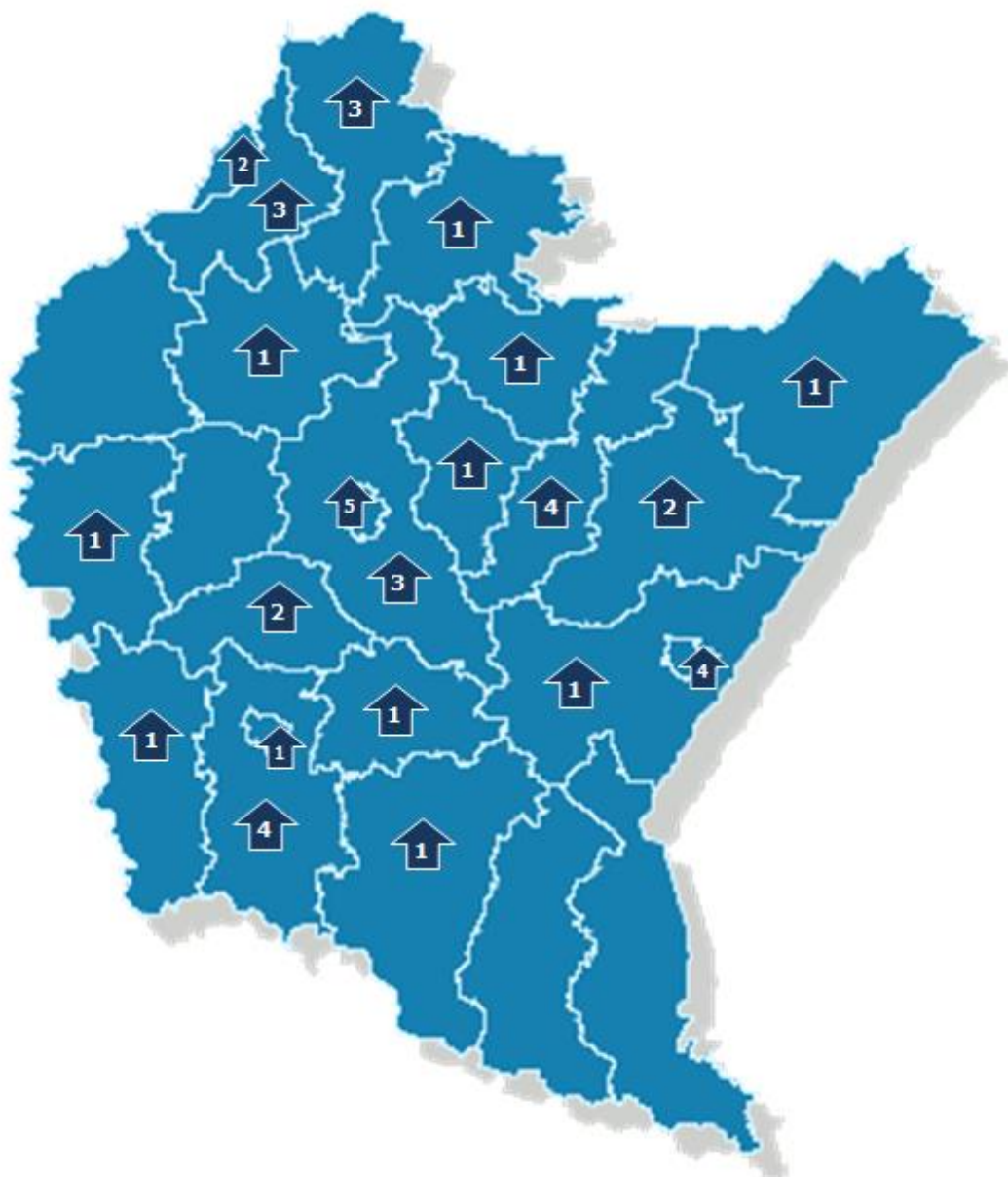
Zadaniem placówek opiekuńczo-wychowawczych typu rodzinnego jest wychowanie dzieci w różnym wieku, w tym dorastających i usamodzielniających się, umożliwienie wspólnego wychowania i opieki licznemu rodzeństwu oraz współpraca z koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej i asystentem rodziny.

W województwie podkarpackim funkcjonują 43 placówki opiekuńczo – wychowawcze, które opieką obejmują 657 wychowanków. Rozmieszczenie tych placówek w ramach poszczególnych powiatów prezentuje poniższa mapa.

⁵⁰ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 821 z późn. zm.).

⁵¹ Informacja od P. Małgorzaty Bąk - Dyrektora Centrum Administracyjnego do Obsługi Placówek Opiekuńczo-Wychowawczych w Rzeszowie.

Mapa nr 4. Rozmieszczenie placówek opiekuńczo-wychowawczych funkcjonujących na terenie województwa podkarpackiego /stan na dzień 30 czerwiec 2020 r./

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego.

Regionalna placówka opiekuńczo – terapeutyczna to placówka, w której umieszczane są dzieci wymagające szczególnej opieki, które ze względu na stan zdrowia wymagający stosowania specjalistycznej opieki i rehabilitacji nie mogą zostać umieszczone w rodzinnej pieczy zastępczej lub w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Zgodnie z danymi

pochodzącymi z Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego⁵² w województwie podkarpackim funkcjonują dwie regionalne placówki opiekuńczo - terapeutyczne (w Rzeszowie i Jarosławiu), które opieką obejmują łącznie 41 dzieci.

W interwencyjnym ośrodku preadopcyjnym umieszcza się dzieci, które wymagają specjalistycznej opieki i w okresie oczekiwania na przysposobienie nie mogą zostać umieszczone w rodzinnej pieczy zastępczej.

Zaznaczyć należy, że zarówno regionalne placówki opiekuńczo-terapeutyczne, jak i interwencyjne ośrodki preadopcyjne zapewniają specjalistyczną opiekę medyczną oraz rehabilitację dzieciom w nich umieszczonych.

Osiągnięcie pełnoletności przez wychowanków rodziny zastępczej, rodzinnego domu dziecka, placówki opiekuńczo-wychowawczej lub regionalnej placówki opiekuńczo-terapeutycznej wiąże się z koniecznością usamodzielnienia, którego celem jest przygotowanie do samodzielnego, dojrzałego życia oraz integracji ze środowiskiem. W życiu każdej z tych młodych osób osiągnięcie pełnoletności jest to moment dramatyczny, ponieważ oznacza wejście w samodzielne życie bez wsparcia własnej rodziny, a czasem nawet z koniecznością wzięcia na siebie odpowiedzialności za nieporadnego życiowo rodzica. Często nie mają oni przyjaciół czy znajomych, ponieważ z powodu przenoszenia pomiędzy placówkami czy rodzinami zastępczymi oraz wiążącymi się z tym wielokrotnymi zmianami szkoły, nie mają szansy nawiązać trwałych więzi społecznych. Jak wynika z badań amerykańskich, 25% pełnoletnich osób opuszczających pieczę zastępczą doświadcza stresu pourazowego – jest to prawie dwa razy więcej, niż w przypadku weteranów wojennych! W porównaniu z inną młodzieżą, ci młodzi ludzie są bardziej narażeni na bezdomność, bezrobocie, wejście w konflikt z prawem oraz problemy rozwojowe i zdrowotne. Dla nich to państwo musi podjąć wysiłek zapewnienia odpowiedniego wsparcia w wejściu w dorosłe życie, w sposób zapewniający znalezienie przez te młode osoby miejsca w społeczeństwie⁵³.

Poniżej przedstawione zostały dane dotyczące liczby pełnoletnich wychowanków opuszczających instytucjonalne i rodzinne formy systemu pieczy zastępczej.

⁵² Wykaz wolnych miejsc w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, regionalnych placówkach opiekuńczo-terapeutycznych i interwencyjnych ośrodkach preadopcyjnych, czerwiec 2020 r.

⁵³ *Pomoc w usamodzielnianiu się pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej*, Informacja o wynikach kontroli, s. 5, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa, 22.12.2014 r.

Tabela nr 7. Pełnoletnie osoby opuszczające instytucjonalne i rodzinne formy pieczy zastępczej /stan na dzień 31 grudzień 2019 r./

-	Pełnoletni wychowankowie opuszczający				
	instytucjonalną pieczę zastępczą	rodziny zastępcze spokrewnione	rodziny zastępcze niezawodowe	rodziny zastępcze zawodowe	rodzinne domy dziecka
Dane liczbowe	108	77	44	14	1

Źródło: Ocena zasobów pomocy społecznej za 2019 rok.

Zgodnie z ustawą o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej osobom opuszczającym rodzinę zastępczą, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą lub regionalną placówkę opiekuńczo-terapeutyczną przysługuje pomoc na:

- ▲ kontynuowanie nauki;
- ▲ usamodzielnienie;
- ▲ zagospodarowanie.

Ponadto udzielana jest również pomoc w:

- ▲ uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych;
- ▲ zatrudnienia.

W 2019 roku łączna kwota przeznaczona na usamodzielnienie pełnoletnich osób opuszczających rodziny zastępcze wyniosła 2 424 434,00 zł. Poniżej zaprezentowany został rozkład środków finansowych na poszczególne formy pieczy zastępczej.

Tabela nr 8. Kwoty świadczeń przeznaczone na usamodzielnienie dla osób pełnoletnich opuszczających rodziny zastępcze /stan na dzień 31 grudzień 2019 r. (w zł)/

Rodzaj usamodzielnienia	Rodzinny dom dziecka	Rodziny zastępcze niezawodowe	Rodziny zastępcze spokrewnione	Rodziny zastępcze zawodowe
pomoc na kontynuowanie nauki	9 304,00	569 885,00	972 178,00	108 357,00
pomoc na usamodzielnienie	0,00	255 009,00	223 379,00	73 707,00
pomoc na zagospodarowanie	1 577,00	76 900,00	117 827,00	16 311,00

Źródło: Ocena zasobów pomocy społecznej za 2019 rok.

W ramach udzielania pomocy osobom usamodzielnianym należy również udzielanie wsparcia pełnoletnim wychowankom opuszczającym instytucje, o których mowa w art. 88 ust. 1 ustawy o pomocy społecznej⁵⁴. W 2019 roku udzielono wsparcia 61 osobom na łączną kwotę wnoszącą 314 177,00 zł.

3.3. Adopcja

Jeżeli dziecko nie może wzrastać i wychowywać się w swojej rodzinie biologicznej, adopcja umożliwia stworzenie dla niego stabilnego środowiska rodzinnego, które zapewni mu optymalne warunki do opieki i rozwoju. Pomaga w tym ośrodek adopcyjny. Dzięki adopcji pomiędzy przyjętym dzieckiem a rodzicami adopcyjnymi, pomimo braku pokrewieństwa, tworzą się trwałe więzi prawne oraz emocjonalne takie jak pomiędzy rodzicami a dzieckiem naturalnym.

Przysposobienie inaczej adopcja lub usynowienie - to stosunek prawny, powstały z woli zainteresowanych osób, taki jaki istnieje pomiędzy rodzicami a dziećmi. Jest to więc stosunek rodzicielski, w ramach którego powstają między przysposabiającymi a dzieckiem wszelkie obowiązki i prawa właściwe dla naturalnego stosunku rodzicielskiego, jak stan cywilny polegający na pochodzeniu jednej osoby od drugiej, jak władza rodzicielska czy obowiązek alimentacyjny.

W polskim prawie wyróżniamy trzy rodzaje przysposobienia:

Przysposobienie pełne – w jego wyniku powstaje pokrewieństwo między dzieckiem a małżonkami, którzy je adoptują, a także między dzieckiem a rodziną przysposabiających (zarówno z „nowymi” rodzicami, jak i ich krewnymi – „nową” babcią, „nowym” wujostwem itp.). Następuje zerwanie więzi z rodziną biologiczną i nawiązanie więzi z nową rodziną.

Przysposobienie całkowite - jest odmianą przysposobienia pełnego określane także jako przysposobienie pełne nierozwiązywalne – powstaje ono, gdy rodzice biologiczni przed sądem opiekuńczym wyrazili zgodę blankietową na adopcję dziecka bez wskazania osoby przysposabiającej (zgoda in blanco), gdy rodzice dziecka nie żyją lub są nieznani. W przypadku przysposobienia całkowitego dziecko przysposobione jest traktowane pod każdym względem jakby było dzieckiem naturalnym małżonków przysposabiających.

Przysposobienie niepełne – wywołuje skutki tylko pomiędzy adoptującym i adoptowanym i jego zstępными. Oznacza to, że pozostają wszystkie więzi pokrewieństwa

⁵⁴ Dz.U. z 2019 r., poz. 1507 z późn. zm.

z naturalną rodziną dziecka, poza pokrewieństwem z naturalnymi rodzicami. Taki rodzaj przysposobienia stosuje się najczęściej w sytuacji gdy dziecko jest związane ze swoimi krewnymi, ale nie ma możliwości, aby opiekowali się nim rodzice biologiczni.

Orzeczenie przysposobienia powoduje, że władza rodzicielska rodziców naturalnych trwale wygasa. Również krewni biologiczni dziecka tracą wszelkie prawa do kontaktów z nim. Przy przysposobieniu sporządza się nowy akt urodzenia dziecka, w którym przysposabiający zostają wpisanymi jako rodzice. Dziecko otrzymuje nazwisko „nowych”, adopcyjnych rodziców. Istnieje też możliwość zmiany imienia (imion) przysposabianego dziecka.

Na terenie Polski funkcjonuje 64 ośrodki adopcyjne, publiczne i niepubliczne⁵⁵.

Ośrodek Adopcyjny w Rzeszowie prowadzi swoją działalność od dnia 1 stycznia 2012 roku. Zadania z zakresu adopcji realizowane są zgodnie z art. 154 ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 roku (t.j. Dz. U. 2020, poz. 821 z późn. zm.) przez samorząd województwa i należą do jego wyłącznej kompetencji. Samorząd Województwa Podkarpackiego powierzył to zadanie Regionalnemu Ośrodkowi Polityki Społecznej w Rzeszowie.

Ośrodek Adopcyjny w Rzeszowie realizując zadania związane z procedurą adopcyjną obejmuje swoim zasięgiem dzieci i rodziny z całego województwa podkarpackiego.

Misją i najważniejszym zadaniem Ośrodka Adopcyjnego w Rzeszowie jest praca na rzecz dzieci, które nie mogą z różnych powodów wychowywać się w swoich rodzinach biologicznych oraz na rzecz rodzin, które pragną przyjąć takie dzieci do swoich domów. Najważniejsze zadania ośrodka to:

- ▲ prowadzenie procedur przysposobienia;
- ▲ przygotowanie osób zgłaszających gotowość do przysposobienia dziecka, w tym szkolenie dla kandydatów na rodziców adopcyjnych;
- ▲ kwalifikacja dziecka do przysposobienia;
- ▲ wspomaganie kobiet w ciąży, które zgłaszają zamiar pozostawienia dziecka do adopcji;
- ▲ wspieranie osób, które przysposobiły dziecko;
- ▲ współpraca z placówkami służby zdrowia, sądami, placówkami opiekuńczo – wychowawczymi oraz organizacjami właściwymi w zakresie wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej;

⁵⁵ Informacja na podstawie danych z Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej – stan na 1 listopada 2020 roku., www.gov.pl/web/rodzina

- ✦ sprawozdawczość i dokumentacja ośrodka adopcyjnego;
- ✦ działalność edukacyjna i informacyjna, promocja idei adopcji;
- ✦ szkolenie kandydatów do pełnienia funkcji rodziców zastępczych.

Ośrodek Adopcyjny w Rzeszowie realizuje swoje zadania w oparciu o Regulamin Komisji, która opiniuje w sprawach:

- ✦ kwalifikacji dzieci zgłaszanych do przysposobienia;
- ✦ kwalifikacji kandydatów na rodziców adopcyjnych;
- ✦ doboru rodziny do potrzeb dziecka;
- ✦ wstępnej oceny osób, o których mowa w art. 170 ust.1 pkt. 1, 2, 3, ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej.

Etapy procedury adopcyjnej realizowanej w Ośrodku Adopcyjnym w Rzeszowie:

- ✦ spotkanie informacyjne;
- ✦ złożenie niezbędnych dokumentów;
- ✦ diagnoza pedagogiczno – psychologiczna;
- ✦ wstępna ocena kandydatów;
- ✦ szkolenie dla kandydatów do przysposobienia dziecka;
- ✦ kwalifikacja na rodzinę adopcyjną;
- ✦ oczekiwanie na zgłoszenie dziecka;
- ✦ propozycja dziecka do przysposobienia;
- ✦ pierwsze spotkanie z dzieckiem;
- ✦ postępowanie sądowe.

Tabela nr 9. Ewidencja spraw o przysposobienie w sądach rodzinnych w latach 2015-2018 oraz w I półroczu 2019r.

Lata	Wpłynęło	Załatwiono	w tym orzeczono			Pozostało na następny okres
			razem	w tym w liczbie razem		
			w sprawach	przez osoby zamieszkałe za granicą	przysposobienie, na które rodzice wcześniej wyrazili zgodę	
2015	3 513	3 477	2 946	199	519	1 174
2016	3 304	3 291	2 816	204	407	1 187
2017	2 963	2 979	2 479	70	253	1 171
2018	2 875	2 782	2 307	21	247	1 264
I półrocze 2019	1 375	1 398	1 147	9	133	1 241

Źródło: www.gov.pl

Tabela nr 10. Ewidencja spraw o rozwiązanie przysposobienia w sądach rodzinnych w latach 2015-2018 oraz w I półroczu 2019r.

Lata	Wpłynęło	Załatwiono	w tym orzeczono (w sprawach)	Pozostało na następny okres
2015	100	106	21	74
2016	90	96	22	68
2017	72	74	16	66
2018	98	80	21	84
I półrocze 2019	42	35	4	91

Źródło: www.gov.pl

Procedury przysposobienia zagranicznego może prowadzić wyłącznie ośrodek upoważniony do współpracy z licencjonowanymi przez rządy innych państw organizacjami lub ośrodkami adopcyjnymi. W Polsce jest to Katolicki Ośrodek Adopcyjny w Warszawie. Do przysposobienia zagranicznego może dojść wówczas, gdy wyczerpane zostały możliwości pozyskania kandydatów na rodziców adopcyjnych w kraju oraz gdy tylko w ten sposób można zapewnić przysposobianemu odpowiednie środowisko zastępcze.

Tabela nr 11. Statystyka adopcji międzynarodowych (liczba spraw adopcyjnych) w latach 2012-2019

Kraj rodziców adopcyjnych	2015	2016	2017	2018	2019
Austria	0	0	0	0	0
Belgia	10	6	3	0	1
Francja	6	4	2	1	0
Hiszpania	17	12	4	1	0
Holandia	8	1	1	1	0
Irlandia	0	1	0	0	0
Kanada	1	0	1	0	0
Niemcy	10	2	2	0	2
Szwecja	11	12	3	0	1
USA	85	55	26	14	2
Wielka Brytania	1	0	0	0	0
Włochy	177	124	56	11	5
Norwegia	0	0	0	0	1
Ogółem	326	217	98	28	12

Źródło: Opracowanie własne Departamentu Polityki Rodzinnej MRiPS na podstawie danych statystycznych ze sprawozdań Ośrodków Adopcyjnych prowadzących przysposobienia międzynarodowe

Tabela nr 12. Działalność Ośrodka Adopcyjnego w Rzeszowie w latach 2015-2019

Lp.	Zadania	2015	2016	2017	2018	2019
1	Liczba przysposobionych dzieci	43	47	29	34	51
2	Liczba dzieci z terenu Województwa Podkarpackiego zgłoszonych do WBD	14	11	10	23	20
3	Liczba dzieci z terenu Województwa Podkarpackiego zgłoszonych do CBD	11	9	10	14	26
4	Liczba kandydatów oczekujących na przysposobienie dziecka	44 rodziny	41 rodzin	72 rodziny	81 rodzin	65 rodzin
5	Liczba kandydatów, którzy zgłosili się do ośrodka w celu przysposobienia dziecka	55 rodzin	87 rodzin	78 rodzin	63 rodziny	71 rodzin
6	Wsparcie psychologiczno-pedagogiczne na każdym etapie procedury adopcyjnej	1 458	2 537	3 059	3 043	3 692
7	Wsparcie kobiet w ciąży, które sygnalizują zamiar oddania dziecka do adopcji	4	0	12	19	11

Źródło: Dane własne Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Rzeszowie.

4. Analiza SWOT systemu wspierania rodziny i pieczy zastępczej w województwie podkarpackim

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> ▲ wyspecjalizowana kadra systematycznie doszkalcąca się w pracy na rzecz dziecka i rodziny ▲ doświadczenie zawodowe pracowników instytucji działających na rzecz dziecka i rodziny ▲ współpraca pomiędzy instytucjami na rzecz dziecka i rodziny ▲ różnorodna oferta placówek wsparcia dziennego, skierowana do dzieci i młodzieży ▲ sieć wystandaryzowanych, całodobowych placówek opiekuńczo – wychowawczych ▲ dobre praktyki w obszarze pracy na rzecz dziecka i rodziny ▲ istniejące w regionie uczelnie wyższe przygotowujące kadry do realizacji zadań z zakresu polityki społecznej ▲ wzrost dostępności narzędzi multimedialnych, internetowych pomocnych w pracy specjalistów pracujących z dzieckiem i rodziną ▲ realizacja programów socjalnych na rzecz dziecka i rodziny 	<ul style="list-style-type: none"> ▲ duża rotacja pracowników działających na rzecz dziecka i rodziny ▲ niewystarczająca liczba wyspecjalizowanej kadry działającej na rzecz dziecka i rodziny ▲ niewystarczająca ilość superwizji i szkoleń dla kadry działającej na rzecz dziecka i rodziny ▲ niskie wynagrodzenia pracowników w sektorze pomocy społecznej ▲ niewystarczający poziom interdyscyplinarnej współpracy pomiędzy przedstawicielami służb społecznych ▲ brak kompleksowej oferty wsparcia skierowanej do rodziny ▲ niewystarczający dostęp do zintegrowanej, specjalistycznej pomocy dla rodzin ▲ niewystarczająca liczba rodzin pomocowych ▲ niewystarczająca liczba zawodowych rodzin zastępczych, w tym specjalistycznych ▲ niewystarczająca liczba mieszkań dla usamodzielnianych wychowanków ▲ niewystarczająca ilość środków publicznych w stosunku do potrzeb na realizację ustawowych zadań ▲ negatywny wpływ sytuacji kryzysowych na płynność pracy specjalistów ▲ brak powiatowych, specjalistycznych placówek opiekuńczo-wychowawczych ▲ brak interwencyjnego ośrodka preadopcyjnego ▲ niewystarczająca ochrona instytucjonalna nad dzieckiem pokrzywdzonym

	<ul style="list-style-type: none"> ▲ niewystarczająca świadomość społeczna wpływu negatywnych czynników na rozwój i stan zdrowia dziecka ▲ brak społecznej akceptacji dla rodziców decydujących się na przekazanie dziecka do pieczy ▲ utrwalone negatywne stereotypy na temat form pieczy zastępczej
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> ▲ dodatni przyrost naturalny w województwie ▲ możliwość pozyskania środków krajowych i unijnych ▲ możliwość opracowania procedur na podstawie istniejących rozwiązań prawnych ▲ wzbogacenie oferty udzielanych świadczeń na rzecz dziecka i rodziny ▲ promowanie rodzinnej pieczy zastępczej w środowiskach lokalnych ▲ zaangażowanie lokalnych społeczności w podejmowaniu inicjatyw w kształtowaniu sfery publicznej, otwartej na potrzeby funkcjonujących w niej rodzin ▲ możliwość wykorzystania potencjału wolontariatu, szczególnie młodzieży i osób starszych, poprzez uaktywnienie tych grup w działaniu na rzecz dziecka i rodziny ▲ możliwość pozyskania do współpracy organizacji pozarządowych ▲ zaangażowanie lokalnych mediów do promowania rodziny oraz działań i inicjatyw podejmowanych przez instytucje i organizacje w obszarze wsparcia dziecka i rodziny ▲ ułatwienie startu w dorosłe życie usamodzielnianym wychowankom pieczy zastępczej poprzez stworzenie dla nich mieszkań chronionych 	<ul style="list-style-type: none"> ▲ zbyt niska świadomość władz lokalnych z korzyści płynących ze wspierania rodziny ▲ przyrost naturalny niewystarczający dla zapewnienia zastępowalności pokoleń ▲ emigracje zarobkowe ▲ uzależnienie rodzin od pomocy społecznej w wymiarze materialnym ▲ brak aktywności klientów pomocy społecznej do poprawy swojej sytuacji życiowej ▲ rozpad małżeństw, związków konkubenckich ▲ słabe przygotowanie do pełnienia ról w małżeństwie i rodzinie oraz budowania więzi rodzinnych ▲ niewystarczające kompetencje wychowawcze rodziców ▲ niewystarczające kompetencje wychowawcze nauczycieli i wychowawców ▲ niewystarczający dostęp do form opieki nad dzieckiem w żłobkach, przedszkolach i szkołach ▲ niewypełnianie zadań ustawowych przez część samorządów lokalnych w zakresie wsparcia dziecka i rodziny ▲ niewystarczające wsparcie usamodzielniających się wychowanków

	<ul style="list-style-type: none"> ⬆ uzależnienia chemiczne i niechemiczne, w szczególności większe ryzyko uzależnień od nowych technologii informatycznych ⬆ wzrost liczby zachorowań i zaburzeń psychicznych ⬆ słaby dostęp do specjalistów świadczących opiekę dla osób chorujących psychicznie, szczególnie dla dzieci i młodzieży ⬆ programy medialne kreujące negatywny obraz instytucji pomocowych ⬆ wzrost zagrożenia ubóstwem jako następstwo utraty pracy w związku z sytuacjami kryzysowymi ⬆ zwiększona ilość sytuacji kryzysowych w rodzinie, w tym zagrożenie przemocą w rodzinie, osłabienie więzi rodzinnych i społecznych
--	--

5. Założenia Programu

5.1. Cele i zadania Programu

Cel główny:

WZMOCNIENIE FUNKCJONOWANIA RODZINY I SYTEMU PIECZY ZASTĘPCZEJ

Cele szczegółowe:

- I. Wzmacnianie profilaktyki na rzecz prawidłowego funkcjonowania rodzin i odpowiedzialnego rodzicielstwa.**
- II. Wsparcie rodzin w trudnej sytuacji życiowej.**
- III. Rozwój sytemu wsparcia rodziny i pieczy zastępczej w regionie.**

I Cel szczegółowy: Wzmacnianie profilaktyki na rzecz prawidłowego funkcjonowania rodzin i odpowiedzialnego rodzicielstwa.

Zadania:

1. Promowanie pozytywnego wizerunku rodziny poprzez organizację kampanii społecznych, spotkań edukacyjnych, itp.
2. Upowszechnianie dobrych praktyk współpracy pomiędzy podmiotami pracującymi na rzecz rodziny w środowiskach lokalnych.
3. Promowanie działań wzmacniających więzi międzypokoleniowe w rodzinie.
4. Podejmowanie i wspieranie działań na rzecz rodzin wielodzietnych.
5. Wsparcie inicjatyw i działań wzmacniających rodziny poprzez rozwój poradnictwa specjalistycznego.
6. Wsparcie działań profilaktycznych mających na celu świadome rodzicielstwo.
7. Wsparcie działań profilaktycznych mających na celu zapobieganie zjawiskom dysfunkcyjnym mogącym pojawić się w rodzinach.
8. Wsparcie inicjatyw mających na celu podnoszenie kompetencji rodzicielskich.
9. Rozwój wolontariatu w zakresie wsparcia rodziny.

II Cel szczegółowy: Wsparcie rodzin w trudnej sytuacji życiowej.

Zadania:

1. Zwiększenie dostępności do różnorodnych form profesjonalnego i kompleksowego wsparcia rodziny w kryzysie.
2. Poszerzanie oferty placówek działających na rzecz dzieci i młodzieży w trudnej sytuacji życiowej.
3. Systemowe wspieranie rozwiązań w pracy z rodziną będącą w trudnej sytuacji życiowej.
4. Wspieranie działań mających na celu opracowanie standardów pomocy i interwencji w rodzinie.
5. Pomoc i wsparcie w podnoszeniu kompetencji opiekuńczo - wychowawczych rodzin.
6. Wspieranie projektów i działań z zakresu przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu rodzin.
7. Wspieranie inicjatyw mających na celu reintegrację rodzin.
8. Promowanie współpracy JST, organizacji pozarządowych oraz innych instytucji działających na rzecz rodziny w kryzysie.

III Cel szczegółowy: Rozwój systemu wsparcia rodziny i pieczy zastępczej w regionie.

Zadania:

1. Działania mające na celu upowszechnianie dobrych praktyk w zakresie rozwoju pieczy zastępczej.
2. Wspieranie działań na rzecz funkcjonujących rodzin zastępczych (szkolenia, poradnictwo specjalistyczne, superwizje, itp.).
3. Wspieranie działań na rzecz placówek opiekuńczo-wychowawczych.
4. Wspieranie i promowanie działań na rzecz pozyskiwania kandydatów do pełnienia funkcji rodzin zastępczych, rodzinnych domów dziecka oraz rodzin pomocowych.
5. Organizowanie szkoleń dla kandydatów na rodziców zastępczych.
6. Organizowanie i prowadzenie szkoleń dla kadr realizujących zadania z zakresu pieczy zastępczej.

7. Wsparcie i promowanie działań na rzecz rodziców biologicznych dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej.
8. Działania mające na celu zwiększenie dostępności usług specjalistycznych skierowanych dla środowisk pieczy zastępczej.
9. Promowanie i wspieranie inicjatyw zmierzających do zwiększenia form pomocowych dla usamodzielniających się wychowanków pieczy zastępczej.
10. Wsparcie i tworzenie specjalistycznych placówek na rzecz pieczy zastępczej.
11. Promowanie wyróżniających się działań z obszaru wspierania rodziny i pieczy zastępczej.

Tabela nr 13. Wskaźniki monitorowania celów szczegółowych Programu.

CELE SZCZEGÓŁOWE	WSKAŹNIKI
I. Wzmacnianie profilaktyki na rzecz prawidłowego funkcjonowania rodzin i odpowiedzialnego rodzicielstwa.	<ul style="list-style-type: none"> ▲ liczba rodzin objętych działaniami profilaktycznymi ▲ liczba zrealizowanych działań profilaktycznych i specjalistycznych ▲ liczba podejmowanych działań dotyczących współpracy pomiędzy podmiotami pracującymi na rzecz rodziny ▲ liczba przedsięwzięć mających na celu promowanie pozytywnego wizerunku rodziny ▲ liczba rodzin objętych pomocą wolontariuszy ▲ liczba przeprowadzonych kampanii, konferencji, spotkań edukacyjnych, itp.
II. Wsparcie rodzin w trudnej sytuacji życiowej.	<ul style="list-style-type: none"> ▲ liczba instytucji, organizacji, które realizują działania wspierające dla rodzin doświadczających kryzysu ▲ liczba rodzin objętych specjalistycznym wsparciem ▲ liczba działań skierowanych do rodzin zagrożonych wykluczeniem społecznym ▲ liczba prowadzonych szkoleń, warsztatów, treningów, itp.

<p>III. Rozwój sytemu wsparcia rodziny i pieczy zastępczej w regionie.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▲ liczba działań na rzecz pozyskiwania kandydatów do pełnienia funkcji rodzin zastępczych ▲ liczba przeprowadzonych szkoleń dla kandydatów na rodzinę zastępczą ▲ liczba kandydatów, którzy ukończyli szkolenie do pełnienia funkcji rodziny zastępczej ▲ liczba utworzonych rodzin zastępczych ▲ liczba działań na rzecz istniejących rodzin zastępczych ▲ liczba przeprowadzonych szkoleń dla kadry realizującej zadania z zakresu pieczy zastępczej ▲ liczba działań mających na celu upowszechnianie dobrych praktyk w zakresie rozwoju pieczy zastępczej ▲ liczba usamodzielniających się wychowanków pieczy zastępczej objętych formami pomocowymi
--	---

5.2. Adresaci Programu i partnerzy

- ▲ Rodziny z województwa podkarpackiego;
- ▲ Administracja rządowa;
- ▲ Administracja samorządowa i jej jednostki organizacyjne;
- ▲ Organizacje pozarządowe i inne podmioty wymienione w art. 3 ust.3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie;
- ▲ Sądy;
- ▲ Zespoły Kuratorskiej Służby Sądowej;
- ▲ Media.

5.3. Zasięg realizacji Programu

Program realizowany jest na rzecz wszystkich rodzin z województwa podkarpackiego.

5.4. Sposób realizacji i monitoring Programu

W imieniu Samorządu Województwa Podkarpackiego realizatorem Programu a zarazem jego koordynatorem będzie Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Rzeszowie. Zadania przewidziane w ramach Programu realizowane będą w formie pracy ciągłej przez cały okres jego obowiązywania. Program będzie monitorowany przez Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Rzeszowie corocznie poprzez analizę sprawozdań złożonych przez podmioty realizujące cele i działania określone w Programie. Informacja o realizacji Programu przyjmowana będzie przez Sejmik Województwa Podkarpackiego. Program podlegał będzie ewaluacji, która dokonana zostanie przez ROPS w Rzeszowie. Wnioski z monitoringu oraz ewaluacji Wojewódzkiego Programu Wsparcia Rodziny i Systemu Pieczy Zastępczej na lata 2021 – 2030 będą stanowić podstawę do ewentualnej modyfikacji ujętych w nim celów i zadań lub definiowaniu nowych.

5.5. Źródła finansowania Programu

- ▲ środki samorządu województwa;
- ▲ środki innych jednostek samorządu województwa;
- ▲ środki pochodzące ze źródeł krajowych i zagranicznych;
- ▲ środki pozyskane przez organizacje pozarządowe.

6. Podsumowanie

Działania zaplanowane w Programie „Samorząd dla Rodziny - Wojewódzki Program Wsparcia Rodziny i Pieczy Zastępczej na lata 2021 - 2030” mają na celu przede wszystkim tworzenie warunków do pełnego rozwoju rodziny i prawidłowego jej funkcjonowania. Założeniem niniejszego Programu jest wskazanie kierunków działań wspierających prawidłowe funkcjonowanie dzieci i rodzin przeżywających trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo - wychowawczych poprzez wzmocnienie roli i funkcji rodziny, rozwijanie umiejętności opiekuńczo - wychowawczych oraz zapewnienie bezpieczeństwa dziecku i rodzinie. Ujęte w Programie założenia mają na celu ukierunkować i zdynamizować działania administracji rządowej, samorządowej, organizacje pozarządowe oraz społeczność lokalną do budowania kompleksowego systemu wsparcia koncentrującego się wokół działań nakierowanych na integrację i reintegrację rodziny oraz przekształceń systemowych w kierunku usług świadczonych w środowisku lokalnym.

Spis aktów prawnych

1. Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 821 z późn. zm.),
2. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1359),
3. Konwencja o Prawach Dziecka (Dz.U. z 1991r., nr 120, poz. 526 z późn. zm.),
4. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1668 z późn. zm.),
5. Ustawa z dnia 12 marca 2004r. o pomocy społecznej (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1876 z późn. zm.),
6. Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 218 z późn. zm.),
7. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1057 z późn. zm.).

Bibliografia

1. A. Dunajska, D. Dunajska, B. Klein, Asystentura w pomocy społecznej, Wyd. VerlagDashofer, Warszawa, 2011.
2. Gospodarstwa domowe i rodziny w województwie podkarpackim. Charakterystyka demograficzna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2014.
3. Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2018 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Warszawa, 2019 rok.
4. Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2019 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Warszawa, lipiec 2020 rok.
5. Kondycja społeczno-gospodarcza rodzin w województwach podkarpackim i małopolskim ze szczególnym uwzględnieniem zjawiska depopulacji, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Rzeszów-Kraków 2019.
6. W. Kowalski, M. Dubis, Piecza zastępcza: od wsparcia do usamodzielnienia, Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin 2015.
7. B. Krajewska, Rodziny pomocowe jako forma wsparcia rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, s. 126.
8. red. A. Kwaśniewska-Sadkowska, Rodzinna piecza zastępcza - poradnik praktyczny, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, grudzień 2015.
9. Ocena Zasobów Pomocy Społecznej w województwie podkarpackim za 2019 rok, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Rzeszowie, Rzeszów 2020.
10. Pomoc w usamodzielnianiu się pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej, Informacja o wynikach kontroli, s. 5, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa, 22.12.2014 r.
11. Prognoza ludności na lata 2014-2050, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2014.
12. Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2020, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2020.
13. Rocznik Statystyczny Województwa Podkarpackiego 2019.
14. Stan, ruch naturalny i migracje ludności w województwie podkarpackim w 2018 r., Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Informacje sygnałowe - 31.05.2019 r.
15. D. Wosik-Kawala, „Dziecko wychowywane w rodzinie zastępczej”, Wychowanie w rodzinie, t. XI (1/2015).
16. Wykaz wolnych miejsc w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, regionalnych placówkach opiekuńczo-terapeutycznych i interwencyjnych ośrodkach preadopcyjnych, czerwiec 2020 r.

Spis stron internetowych

1. www.bazhum.muzhp.pl
2. www.docpayer.pl
3. www.domydziecka.org
4. www.empatia.mpips.gov.pl
5. www.gov.pl
6. www.mjakmama24.pl
7. www.nik.gov.pl
8. www.przeglادpedagogiczny.ukw.edu.pl
9. www.stat.gov.pl